

Pisma Franza Grillparzerja v času obiskov zdravilišča v Rimskih Toplicah

Področje: Zgodovina

Avtorici:

Ela Aškerc, 9.b

Zala Zore-Skornšek, 9.b

Mentorica:

Jasmina Oblak

Rimske Toplice, marec 2025

Kazalo

Povzetek	3
1 UVOD.....	4
1.2 Cilji raziskovalne naloge, raziskovalna vprašanja in hipoteze	5
1.3 Metodologija	7
2 RIMSKE TOPLICE	8
2.1 Razvoj zdravilišča do leta 1840	9
2.2 Vrelci in analiza vode.....	10
2.3 Franz Seraphicus Grillparzer	12
3 ZDRAVILIŠČE OD LETA 1840 DALJE.....	15
3.1 Vsakdanjik v zdravilišču	18
3.1.1 Prihod v zdravilišče.....	18
3.1.2 Podnebne razmere – vreme	20
3.1.3 Urejenost okolice zdravilišča in privlačnost kraja	21
3.1.4 Namestitev.....	22
3.1.5 Prehrana v zdravilišču	24
3.1.6 Gostje zdravilišča.....	26
3.1.7 Kulturno in družabno življenje v zdravilišču	27
3.1.8 Učinkovitost zdraviliškega zdravljenja	29
3.1.9 Dolgčas in želja po odhodu domov	31
3.2 Grillparzerjev padec po stopnicah leta 1863	32
3.2.3 Spominska plošča pod hotelskim oknom	33
4 ZAKLJUČEK IN RAZPRAVA	35
5 VIRI IN LITERATURA.....	40
6 PRILOGE.....	42
PRILOGA A: Zdravilišča kot centri družabnega življenja.....	42
PRILOGA B: Tematska analiza Grillparzerjevih pisem	44
PRILOGA C: Kemijska sestava termalne vode v Rimskih Toplicah	49
PRILOGA D: Zdraviliški park.....	50
PRILOGA E: Pisma Franza Grillparzerja	52

PRILOGA F: Primerjava cen namestitev in drugih storitev v Rimskih Toplicah med letoma 1847 in 1880	65

Kazalo slik

Slika 1: Franz Grillparzer.....	12
Slika 2: Rimske Toplice leta 1857.	15
Slika 3: Spominska plošča pod njegovim hotelskim oknom ob otvoritvi leta 1874.	34

Povzetek

Raziskovalna naloga analizira bivanje Franza Grillparzerja v zdravilišču Rimske Toplice v 2. polovici 19. stoletja skozi njegova pisma, ki ponujajo vpogled v zdraviliški vsakdan gosta. Rimske Toplice so bile pomembna zdraviliška destinacija, znana po termalnih vrelih in elitnih gostih. Grillparzer, ki jih je obiskoval med letoma 1858 in 1864, je v svojih pismih pogosto izražal nezadovoljstvo nad monotonostjo zdraviliškega življenja, nepredvidljivim vremenom, omejitvami zdravniških terapij in pomanjkanjem intelektualne družbe. Primerjava njegovih zapisov z uradnimi viri razkriva razkorak med promocijsko podobo zdravilišča in dejanskimi izkušnjami gostov. Njegovi kritični zapisi osvetljujejo širši kulturni in družbeni kontekst zdraviliške kulture 19. stoletja ter potrjujejo hipotezo, da so zdravilišča služila tako zdravljenju kot družabnemu statusu elite.

Ključne besede: Franz Grillparzer, zdravilišče, Rimske Toplice, zdraviliška kultura, pisma

Abstract

This research paper examines Franz Grillparzer's stays at the Rimske Toplice spa in the 19th century through his letters, which provide insight into the experience of spa life. Rimske Toplice was a prominent spa destination renowned for its thermal springs and elite guests. Between 1858 and 1864, Grillparzer frequently expressed dissatisfaction with the monotony of spa life, unpredictable weather, the limitations of medical treatments, and the lack of intellectual company. A comparison of his writings with official sources reveals a discrepancy between the spa's promotional image and its visitors' actual experiences. His critical observations shed light on the broader cultural and social context of 19th-century spa culture and confirm the hypothesis that spas served as places of medical treatment and status symbols for the elite.

Keywords: Franz Grillparzer, spa, Rimske Toplice, spa culture, letters

1 UVOD

V 19. stoletju so zdravilišča igrala pomembno vlogo ne le kot kraji zdravljenja, temveč tudi kot središča družabnega in intelektualnega življenja¹. Pripadniki plemstva, umetniki, znanstveniki in drugi intelektualci so jih obiskovali tako zaradi prepričanja o zdravilnih učinkih naravnih vrelcev kot zaradi želje po sprostitvi v naravnem okolju in družbenem udejstvovanju, s čimer so dodatno prispevali k razcvetu zdraviliške kulture.

Med najuglednejšimi zdravilišči Avstro-Ogrske monarhije so bile tudi Rimske Toplice (Römerbad), ki so se lahko primerjale s slovitim Ischlom. Zaradi idilične pokrajine in termalnih izvirov so privabljale obiskovalce iz različnih evropskih držav in celo Amerike, njihov sloves pa so utrdili obiski visokih osebnosti. Leta 1819 naj bi jih obiskala Napoleonova sestra, princesa Murat, leta 1849 pa cesar Ferdinand in nadvojvoda Janez (Tičar, 2000). Poseben pečat jim je vtisnila pruska prestolonaslednica Viktorija, ki je leta 1879 celo prilagodila jedilnik zdraviliške restavracije, cesarica Avgusta pa je ob obisku zasadila eno od mnogih eksotičnih dreves v parku. Leta 1883 jih je obiskal tudi cesar Franc Jožef (Orožen, 1959). Med uglednimi gosti najdemo tudi srbskega jezikoslovca Vuka Karadžića ter avstrijskega dramatika in pesnika Franza Grillparzerja, ki je zdravilišče obiskoval med letoma 1858 in 1864.

Med številnimi znanimi obiskovalci je prav Franz Grillparzer za seboj pustil posebej dragocene zapise, ki ponujajo vpogled v doživetje zdravilišča skozi oči gosta. Raziskovalna naloga se zato osredotoča na njegov obisk v Rimskih Toplicah ter njegov pogled na bivanje v zdravilišču skozi zapise v njegovih pismih. Grillparzer, eden najpomembnejših avstrijskih literatov 19. stoletja, je med svojim bivanjem vodil osebne zapise in pisal pisma, v katerih je izražal opažanja o zdravilišču, tamkajšnjem družabnem življenju ter naravi, ki ga je obdajala. Njegova pisma ne odražajo le osebnih vtisov, temveč ponujajo tudi širši vpogled v zdraviliško kulturo tistega časa.

V nasprotju z uradnimi zapisi zdravnikov in upraviteljev zdravilišč, ki so poudarjali predvsem zdravstvene učinke, prednosti zdravilišča in ponujene aktivnosti, so Grillparzerjevi zapisi namreč bolj osebni in neposredni. Uradni dokumenti so pogosto služili predvsem kot promocijsko gradivo, zaradi česar so bile nekatere informacije olepšane oziroma predstavljene na način, ki je ustrezal javni podobi zdravilišča. Grillparzerjeva perspektiva je zato še posebej

¹ Priloga A.

dragocena, saj zdravilišče opisuje kot neodvisen opazovalec, brez interesa po njegovi ali lastni promociji.

Da bi natančno preučili njegov pogled na bivanje v Rimskih Toplicah, bo raziskava sestavljena iz več delov. V uvodnem delu bova opredelili cilje raziskave ter oblikovali raziskovalna vprašanja in hipoteze. Sledila bo predstavitev metodologije, ki vključuje analizo primarnih virov, predvsem Grillparzerjevih pisem, ter njihovo umeščanje v širši zgodovinski kontekst. Teoretični in empirični del raziskave se bosta prepletala, saj bova s historično analizo in vsebinsko interpretacijo povezali pomen Grillparzerjevega bivanja z zgodovinskim razvojem zdravilišča v Rimskih Toplicah.

Končna analiza bo pokazala, ali raziskovalne ugotovitve podpirajo postavljene hipoteze. Razprava bo osvetlila širši pomen Grillparzerjevih zapisov, njihov vpliv na zdraviliško kulturo 19. stoletja ter zgodovinsko vrednost njegovih vtisov iz Rimskih Toplic.

1.2 Cilji raziskovalne naloge, raziskovalna vprašanja in hipoteze

V tej raziskovalni nalogi želiva:

1. Opisati zdravilišče Rimske Toplice, njegovo zgodovino in razvoj do Grillparzerjevega obiska, da bi pridobili širši vpogled v okoliščine njegovega bivanja in zdraviliško kulturo 19. stoletja v Rimskih Toplicah.
2. Analizirati Grillparzerjeva pisma iz časa njegovega bivanja v Rimskih Toplicah ter preučiti, kako v njih opisuje zdravilišče, njegovo okolico in svojo izkušnjo bivanja.
3. Prepoznati ključne teme in motive v njegovih pismih ter ugotoviti, v čem se njegovi opisi razlikujejo od uradnih virov, kot so knjige zdravnikov in upraviteljev zdravilišča.
4. Ovrednotiti Grillparzerjev subjektivni pogled na zdravilišče in ga umestiti v širši zgodovinski in kulturni kontekst zdraviliške kulture 19. stoletja.

Glede na zastavljene cilje lahko oblikujeva naslednja raziskovalna vprašanja, ki bodo usmerjala analizo Grillparzerjevih pisem in kontekst njegovega bivanja v Rimskih Toplicah:

1. Kako so se Rimske Toplice razvijale skozi zgodovino in kateri dejavniki so prispevali k njihovi priljubljenosti kot zdraviliške destinacije v 19. stoletju?

2. Kako Grillparzer v svojih pismih opisuje zdravilišče, njegovo okolico in svojo izkušnjo bivanja v Rimskih Toplicah?
3. Katere teme in motive lahko prepoznamo v Grillparzerjevih opisih zdravilišča in zdravljenja?
4. Kako Grillparzer v svojih pismih izraža svoja čustva in občutke do zdravilišča, njegove ureditve, tretmajev ter ljudi, ki jih je tam srečeval in kako lahko le-te interpretiramo v kontekstu njegovega osebnega življenja in literarnega izraza?
5. V čem Grillparzerjeva opažanja odstopajo od uradnih virov o zdraviliščih in kakšne so razlike med njegovim osebnim doživljanjem ter promocijskimi zapisi zdravnikov in upraviteljev zdravilišča?
6. Kako Grillparzerjev subjektivni pogled na zdravilišče odraža širši zgodovinski in kulturni kontekst zdraviliške kulture 19. stoletja v Rimskih Toplicah?

Glede na zastavljene cilje in raziskovalna vprašanja lahko oblikujemo naslednje hipoteze:

H1: Predvidevava, da Grillparzerjevi zapisi o Rimskih Toplicah odražajo dvojni značaj zdravilišča kot prostora med zasebnim umikom in družabnim življenjem, kar potrjuje vlogo zdravilišč 19. stoletja kot stičišč zdravljenja, družbenih norm in elitne kulture.

H2: Predvidevava, da Grillparzerjeva pisma kažejo, da je zdravilišče nanj vplivalo ne le kot prostor zdravljenja, temveč tudi kot vir literarnega navdiha.

H3: Predvidevava, da Grillparzerjevi subjektivni opisi bivanja v zdravilišču, ureditve in tretmajev izražajo tako občudovanje kot tudi morebitno distanco do zdraviliškega načina življenja.

H4: Predvidevava, da je v Grillparzerjevih pismih mogoče prepoznati specifične teme in motive, ki kažejo na razkorak med individualnim doživljanjem in uradno predstavitvijo zdravilišča.

H5: Predvidevava, da so uradni viri pogosto olepševali podobo zdravilišča, Grillparzerjeva pisma pa razkrivajo tudi manj znane vidike zdraviliškega življenja, vključno z morebitnimi težavami ali pomanjkljivostmi bivanja v Rimskih Toplicah, ki jih uradni viri ne omenjajo.

H6: Predvidevava, da Grillparzerjeva opažanja omogočajo vpogled v dejansko vlogo zdravilišč v 19. stoletju – ali so bila prvenstveno namenjena medicinskemu zdravljenju ali pa so imela predvsem družabno in elitno funkcijo.

1.3 Metodologija

V raziskavi sva preučili bivanje Franza Grillparzerja v zdravilišču Rimske Toplice s pomočjo analize pisnih virov, terenskega dela in vsebinsko analizo njegovih pisem. Pisne informacije sva iskali na spletnih straneh COBISS.si, dLib.si, Kamra.si, Archive.edu in ANNO.at, preučili dostopno literaturo iz 19. stoletja in članke na to temo ter analizirali diplomske in raziskovalne naloge v knjižnicah Rimskih Toplic, Celja in na spletu. Za vpogled v vsakdan zdravilišča v Rimskih Toplicah, urejenost zdravilišča ter zdravilnost vode za omenjeno obdobje, sva podatke pridobili od avtorjev Mayhofer (1880), Bunzel (1866), Leidesdorf (1857), Puff (1847) in Macher (1846).

Za dopolnitev pisnih virov sva izvedli terensko raziskavo. V Osrednji knjižnici Celje sva pregledali stare razglednice in literaturo o zdravilišču, v Knjižnici Laško pa naju je prijazno sprejela ga. Gabrijela Pirš. V Rimskih termah sva si ogledali muzej zdravilišča in Grillparzerjev grič, na fasadi kompleksa pa našli njegovo spominsko ploščo. Preko elektronske pošte sva stopili v stik z Grillparzer Gesellschaft v Avstriji.

Osrednji del raziskave je zavzemala analiza Grillparzerjevih pisem, ki jih je Franz Grillparzer pisal svoji zaročenki Katharini v času bivanja v zdravilišču med letoma 1858 in 1864. Vsako leto ji je napisal dve pismi – eno ob prihodu in eno ob odhodu, razen leta 1863, ko je zaradi poškodbe v zdravilišču napisal le eno. Vsebino pisem sva analizirali² s pomočjo tematske analize tako, da sva poiskali ključne izraze in besedne zveze povezane z zdravjem, zdraviliškimi storitvami, prehrano, družabnim življenjem in gosti. Vsebino sva razvrstili v širše tematske kategorije: prihod, vreme, prehrana, okolje, gostje, družabno življenje, učinek zdravilne vode ... in jih razvrstili med pozitivna in negativna doživetja.

Želeli sva preučiti, kako so se Grillparzerjeve izkušnje spreminjale skozi čas in ali so se pisma ob odhodu razlikovala od tistih ob prihodu. Posebej naju je zanimalo, kako so se njegova pričakovanja ujemala z dejanskimi izkušnjami.

Za celovit vpogled v Grillparzerjeve opise zdravilišča sva poleg tematske analize uporabili tudi diskurzivno analizo ter jih primerjali z zgodovinskimi viri o zdraviliščih v 19. stoletju. Z

² Priloga B.

uporabo komparativne metode sva analizirali pisma ob prihodu in odhodu ter jih umestili v kontekst drugih pisnih virov o zdravilišču iz tistega obdobja. S sintezo vseh zbranih podatkov sva v zaključku lahko podali odgovore na zastavljena raziskovalna vprašanja ter ovrgli oziroma potrdili hipoteze. Deskriptivna metoda nama je omogočila predstavitev razvoja zdravilišča in Grillparzerjevega življenja in dela. Ker so bila njegova pisma napisana v nemški gotici, sva jih prevedli s pomočjo spletnih prevajalnikov, za točnost prevoda pa je poskrbela mentorica.

2 RIMSKE TOPLICE

"Rimske Toplice predstavljajo glavno stopnišče veličastnega amfiteatra, katerega pokriva južno, sinje modro nebo, obkroža venec zelenih gozdov, kakršnega zasledimo kot predstražo velikih planin ..." je kraj sredi 19. stoletja slikovito opisal neznani pisec (Tičar, 2000). Ta opis odraža edinstveno naravno okolje kraja ob reki Savinji, obkroženega z gozdnatimi pobočji Kopitnika in Kojzice.

Kraj leži na nadmorski višini 213 metrov in je prometno povezan z Laškim in Celjem na severu, Zidanim Mostom, Radečami, Sevnico in Krškim na jugu ter Hrastnikom, Trbovljami, Litijo in Ljubljano na zahodu (Gartner, 2004). Rimske Toplice ležijo v razširitvi doline reke Savinje, pod gozdnatim Kopitnikom (914 m) na jugu in Kojzico (532 m) na severu. Dolina je ponekod tako ozka, da komaj dopušča prostor za prometne poti, drugje pa se razširi v kotline, kot je tista, kjer stoji zdravilišče (Bunzel, 1866).

Podnebje je predalpsko z zmerno celinskimi vplivi, kjer okoliški hribi pozimi ščitijo kraj pred hladnimi vetrovi, poleti pa ustvarjajo prijetno mikroklimo. Povprečna letna temperatura znaša 9,1 °C, poletna 18,4 °C, zimska 0,4 °C, letna količina padavin pa 1212 mm (Gartner, 2004). Blaga klima in pogozdenost okoliških pobočij ustvarjata stabilne vremenske razmere, ki so še posebej ugodne za okrevanje bolnikov z boleznimi dihal in živčnega sistema (Mayhofer, 1880).

Območje ima bogato zgodovino, ki sega v rimsko obdobje, kar potrjujejo arheološke najdbe in pisni viri. Domneva se, da so bile Toplice v času preseljevanja narodov uničene, dodatno pa naj bi jih prizadel močan potres leta 1201. Kljub pomanjkanju pisnih virov so izkapanine potrdile,

da so že stari Rimljani na tem območju postavili kopališče in zdravilišče, kar dokazuje dolgo tradicijo uporabe termalnih vrelecev (Macher, 1846; Leidesdorf, 1857; Mayhofer, 1880).

Prva znana omemba kraja sega v obdobje 1265–1267, ko se v Otokarjevem urbarju pojavi zapis *in Toplitz*, ki označuje kmečko naselje v bližini izvira Ogeče (Orožen, 1959). V Oglejski listini leta 1486 se kraj omenja kot *Balneum naturale in Toplica*, kar priča o zgodnji povezavi območja s termalnimi vreleci. V 19. stoletju se začne ime postopoma spreminjati – Schallgruber leta 1816 omenja *toplice v Laškem*, Macher pa leta 1826 prvič zapiše *Römerbad nächst Tüffer (Rimske toplice pri Laškem)*, kar pomeni začetek današnje poimenovalne tradicije³ (Orožen, 1959).

2.1 Razvoj zdravilišča do leta 1840

Termalni vreleci so privabljali obiskovalce že v rimskem obdobju. O tem pričajo arheološke najdbe, odkrite ob prenovah zdraviliških stavb, vključno z mozaiki, novci, posodo in vsakdanjimi predmeti (Tičar, 2000). Posebej dragoceni so štirje kamniti napisi v zahvalo za povrnjeno zdravje ter marmornati žrtveniki, posvečeni nimfam in boginji zdravja Valetudi (Tičar, 2000). V zunanjo steno velikega bazena so vzdani rimski spomeniki, kar dodatno potrjuje dolgo tradicijo zdravilišča (Leidesdorf, 1857; Orožen, 1959). Kamniti napisi omenjajo posameznike, kot so Eructus, Matius Finitus ter Gaius Veponius s svojim sužnjem Felixom, ki so posvetili spomenike svetim izvirov (Puff, 1847; Orožen, 2000).

Po propadu Zahodnega rimskega cesarstva zdravilišče več stoletij ni bilo dokumentirano. Prvi pisni vir o kraju izvira iz Otokarjevega urbarja (1265–1267), kjer se omenja naselbina »in Toplitz« ob izvirov Ogeče (Orožen, 1959). Leta 1328 so vreleci prešli v last kartuzijanskega samostana Jurklošter, ki jih je oddal v zakup Kunzu Pünderju pod pogojem, da bo skrbel za red in osebje (Puff, 1847; Hammer Luza, 2012). Da so bili vreleci v stalni uporabi, potrjuje Oglejska listina iz leta 1486, kjer so omenjeni kot *Balneum naturale in Toplica*, obenem pa priča o elitnem značaju zdravilišča, saj je oglejski generalni vikar Butius de Palmelis dovolil branje maše le za plemiče in bolnike (Orožen, 1959).

³ Kljub temu ljudje v vsakdanji rabi še dolgo razlikujejo Rimske Toplice kot zdravilišče in Toplico kot naselje. Nadučitelj Jožef Kokalj v 70. in 80. letih 19. stoletja zavestno uporablja ločena izraza, kar potrjujejo tudi zapisi v matičnih knjigah in uradnih dokumentih do 20. stoletja (Orožen, 1959).

V 15. stoletju so toplice prešle v last Habsburžanov, ki so jih oddajali v zakup. Leta 1460 jih je prevzel Friderik Zwern, a so bile leta 1529 med turškim vpadom izropane in požgane (Orožen, 1959). Leta 1606 jih je nadvojvoda Ferdinand podelil v fevd komorniku Goldschmitschu, pred tem pa so bile v lasti Jurija Vörtschachera. Kasneje so jih prevzeli Mosconovi (1620), nato grofje Vetter Litijski (1665), v 18. stoletju pa grofje Wildenstein (Tičar, 2000).

V času Wildensteinov so bile toplice deležne prvih večjih prenov. Kopališče so razširili in dozidali nove stavbe, kar je izboljšalo pogoje za goste (Orožen, 1959). Kljub tem izboljšavam je naravoslovec Balthasar Hacquet, ki je kraj obiskal leta 1781, opozoril, da so bile razmere še vedno preproste. Kopalna prostora sta bila obložena s kamni, nadkrita z lesenim poslopjem, dostop pa je bil zaradi slabe poti otežen. Pozival je k ureditvi infrastrukture, saj slabotni gostje niso mogli priti do vrelecev (Hammer-Luza, 2012).

Finančne težave Wildensteinov so privedle do več menjav lastništva toplic v začetku 19. stoletja. Leta 1804 sta zdravilišče za 12 let najela Karl Perk in Ignaz Fuchs, leta 1809 pa Franz in Rosina Karnitschnigg (Hammer-Luza, 2012). Leta 1810 jih je grof Cajetan Wildenstein prodal Antonu Gurniggu, ki jih je že leta 1814 prodal Johannu in Mariji Worlitschegg (Tičar, 2000). Kljub novemu lastniku je zdravilišče stagniralo, kar potrjuje zdravnik Mathias Macher, ki je leta 1825 opozoril, da so kopališke naprave dotrajane in neustrezne za sodobne zahteve (Hammer-Luza, 2004; Tičar, 2000).

2.2 Vrelci in analiza vode

Zdravilišče v Rimskih Toplicah se je razvilo okoli naravnih termalnih vrelecev, ki izvirajo iz razpok v triadnih dolomitnih skalah. Geološke raziskave so pokazale, da termalni viri prihajajo iz globljih plasti tektonske prelomnice, ki poteka skozi Slovenijo in Hrvaško. Voda se iz globine 40 metrov pod koritom reke Savinje dviga skozi prepustne apnenčaste in dolomitne sklade, kar ji daje specifično mineralno sestavo (Rožej idr. 2008). Glavna vrelca, ki sta bila zajeta za zdraviliške potrebe, sta Amalijin vrelc⁴ s temperaturo 38,4 °C in Rimski vrelc s temperaturo 36,3 °C.

⁴ Amalijin vrelc in Rimski vrelc sta bila poimenovana za časa Gustava Uhlícha.

Prve analize vode je že leta 1777 opravil dunajski profesor Ivan Henrik Krantz, natančnejše pa so sledile⁵ leta 1816 (Schallgruber), 1826 (Macher), 1845 (Hruschauer) in 1880 (Mayrhofer). Termalna voda ima temperaturo 37,5 °C, bogata je z ogljikovo kislino in vsebuje plin radon, zaradi česar spada med radioaktivne akrototerme⁶, ki ne obremenjujejo telesa in so primerne tudi za daljše kopalne kure, kar je bila ena njihovih glavnih prednosti v primerjavi z nekaterimi bolj mineraliziranimi vodami v drugih evropskih zdraviliščih (Leidesdorf, 1857). Zaradi podobnosti učinkov vode s tistimi v Bad Gasteinu so Rimske Toplice v obdobju Avstro-Ogrske poimenovali tudi "Štajerski Gastein" (Tičar, 2000).

Voda je bistra, brez barve in vonja ter okusa. Po mednarodni klasifikaciji spadajo vrelni Rimskih Toplic v vrsto nuriatično, zemljo-alkalnih in sulfatsko-toplih voda s temperaturo 36,6 stopinje. Voda vsebuje silicijev oksid ter minerale kot so jod, žveplo, kobalt, baker in cink, ki prispevajo k regeneraciji tkiv, izboljšanju cirkulacije in pospeševanju presnove (Rožej idr. 2008). Posebnost Rimskih Toplic je izjemno visoka radioaktivnost vode – kar 9,870 Machovih⁷ enot, bistveno več kot Laške Toplice (0,646) ali Medijske Toplice (1,090). Analize so pokazale, da se voda Rimskih Toplic lahko povsem enakovredno primerja z vodami iz Gasteina in Pfäfersa, pri čemer ima slednja nekoliko višjo vsebnost kalcijevega karbonata, natrijevega in magnezijevega sulfata, medtem ko imajo Rimske Toplice izjemno visoko vsebnost prostega ogljikovega dioksida, kar izboljšuje prekrvavitev in krepi srčno-žilni sistem (Macher, 1846; Puff, 1847; Leidesdorf, 1857).

Zdravilna voda v Rimskih Toplicah se je izkazala kot izjemno učinkovita pri zdravljenju revmatičnih obolenj, kroničnih boleznih sklepov in kosti, nevralgij, nevritisov, išiasa ter presnovnih motenj, kot so sladkorna bolezen, debelost in motnje delovanja ščitnice. Poleg tega pospešuje okrevanje po zlomih, operacijah in poškodbah tkiv. Uspešno se uporablja tudi pri zdravljenju srčnih obolenj, slabokrvnosti, nespečnosti, ginekoloških težav in motenj prekrvavitve, kot je Raynaudov sindrom (Leidesdorf, 1857; Bunzel, 1866; Mayerhofer, 1880).

Raziskave so pokazale, da termalna voda pozitivno vpliva na metabolizem, saj pospešuje izločanje toksinov skozi kožo, ledvice in dihala. Vpliva tudi na živčni sistem, pri čemer Bunzel

⁵ Priloga B.

⁶ To so termalni vrelni z vodo, ki ima temperaturo nad 20 °C in vsebuje manj kot en gram raztopljenih soli in prostih plinov na liter (Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Akrototerme>)

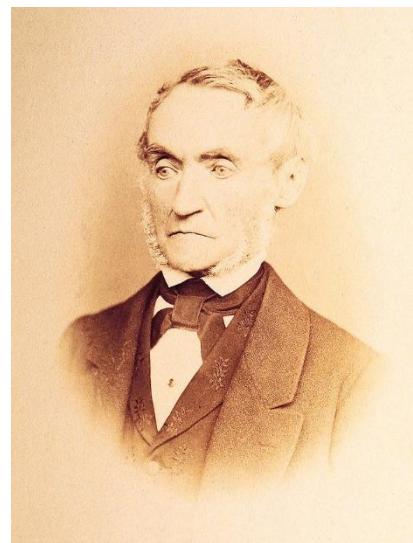
⁷ Machova enota (oznaka pogosto: M.E. ali ME) je stara enota za merjenje radioaktivnosti vode.

(1866) ugotavlja, da višje temperature vode stimulirajo, nižje pa pomirjajo delovanje živcev. Njeni zdravilni učinki so bili prepoznani že v preteklosti, zlasti pri zdravljenju revmatičnih obolenj, išiasa, nevralgij in presnovnih težav (Tičar, 2000). Leidesdorf (1857) potrjuje, da termalne kopeli pomagajo pri dolgotrajnih nevralgijah in revmatičnih paralizah, Mayerhofer (1880) pa poudarja njihov vpliv na krvni obtok.

Kljub zdravilnim učinkom uporaba vode ni primerna za bolnike s hudo srčno insuficienco, napredujajočimi oblikami arterioskleroze, tuberkulozo in možgansko kapjo, prav tako ni priporočljiva pri onkoloških bolnikih v aktivni fazi bolezni, saj lahko termalna terapija spodbudi rast rakavih celic (Leidesdorf, 1857; Bunzel, 1866; Mayerhofer, 1880). Prav tako se odsvetuje pri ljudeh z nenadzorovanim visokim krvnim tlakom ali hudimi motnjami v delovanju ledvic, saj bi lahko visoka temperatura negativno vplivala na krvni obtok in povzročila zaplete (Puff, 1847).

2.3 Franz Seraphicus Grillparzer

Franz Seraphicus Grillparzer⁸ se je rodil 15. januarja 1791 na Dunaju v ugledni družini. Njegov oče Wenzel E. J. Grillparzer je bil pravnik, mati Anna Franziska Sonnleithner pa je izhajala iz glasbeno nadarjene družine. Že kot otrok je pokazal zanimanje za literaturo, a je sledil družinski tradiciji in študiral pravo na dunajski univerzi. Sam je priznal notranjo razklanost, ko je zapisal, da »v meni namreč živita dve popolnoma ločeni osebnosti – pesnik s silovito, celo vrtoglavo domišljijo in razumski človek najhladnejše in najtrdovratnejše vrste.«⁹

Slika 1: Franz Grillparzer¹⁰.

(Vir: <https://michaelorenz.blogspot.com/2020/04/an-unknown-photograph-of-franz.html>)

⁸ Grillparzer je eden najpomembnejših avstrijskih dramatikov 19. stoletja. V njegovem opusu najdemo elemente antične literature, španske baročne tragedije, dunajskega ljudskega gledališča in vajmarske klasike. Njegova dela pogosto raziskujejo konflikte med dolžnostjo in strastjo, usodo in svobodno voljo, nacionalno identiteto in osebnimi vrednotami.

⁹ Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (17. 12. 2024)

¹⁰ Fotografija naj bi nastala spomladi leta 1864 na Dunaju, ko je bil Grillparzer na poti v Rimske Toplice (Vir: <https://michaelorenz.blogspot.com/2020/04/an-unknown-photograph-of-franz.html>).

Po očetovi smrti leta 1811 je finančno skrbel za družino in se zaposlil kot hišni učitelj, nato pa pričel uradniško kariero. Kljub materialni varnosti ga delo ni osrečevalo, kar ga je pogosto pahnilo v dvome in melanholijo; leta 1811 je v dnevnik zapisal, da »ne morem več tako živeti! Ta nevdružna mlačna eksistenca, to nenehno dvomljenje v lastno vrednost – ne morem več zdržati.«¹¹

Že v mladosti ga je spremljala zadrega zaradi govorne napake. Medtem ko so njegovi sorodniki brezskrbno klepetali in celo igrali komedije, se je on pogosto umikal iz družbe: „*Bil sem popolnoma zaveden te svoje govorne napake, v nasprotju s svojimi sorodniki, ki so povsem sproščeno klepetali in celo igrali komedije. Morda je moja sramežljivost kot dečka deloma izvirala iz tega, da sem ob vsakem nagovoru tujca zapadel v veliko zadrego in sem se zato takim situacijam izogibal*“.¹²

Leta 1817 je z usodno tragedijo *Prednica (Die Ahnfrau)* dosegel literarni uspeh, a so ga kmalu zatem pretresli družinski dogodki – bratov samomor in smrt matere. Osamljenost in občutek izgube sta ga spremljala vse življenje, kar je izražal tudi v ironičnih pripombah, kot na primer: "*Podobnost, ki jo imam s Kristusom: ženske prihajajo k mojemu grobu.*"¹³

Najpomembnejša ženska v njegovem življenju je bila Katharina (Kathi) Fröhlich¹⁴, ki jo je spoznal okoli leta 1820. Kljub globoki povezanosti se zaradi njegovega hromečega strahu in nihanjem med zakonom in izgubo osebne svobode nista nikoli poročila. Grillparzer je vse življenje ohranjal distanco do zakona. Katharina, ki je zvesto stala ob njem desetletja, je bila v javnosti znana kot "večna nevesta".

Čeprav ni bil strasten popotnik, so bila potovanja pomemben del njegovega življenja. Ob obisku Italije leta 1819 ga je pretresel pogled na propadajoče antične spomenike, kar je samo še poglobilo njegov pesimizem. Ob vrnitvi je zapisal: "*Že sem utrujen od potovanj. Naj bi jih že bilo konec! Od tega, kar vidim in slišim, se mi pamet izgublja.*"¹⁵

¹¹ Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (17. 12. 2024)

¹² Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (17.12. 2024)

¹³ Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (17. 12. 2024)

¹⁴ Ko sta se spoznala, je bila stara 20 let. Nastopala je s svojimi tremi sestrami.

¹⁵ Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (17. 12. 2024)

Potovanja so močno vplivala na njegovo zdravje, zato je pogosto iskal olajšanje v zdraviliščih. Najpogosteje je obiskal Gastein, Baden, Dobrno, Rogaško in Rimske Toplice. Trpel je zaradi živčne napetosti, prebavnih motenj in hudih napadov bolezni, ki so ga včasih popolnoma izčrpali. Ena najtežjih preizkušenj ga je doletela v Italiji, kjer je bil na robu smrti. V Rimu ga je sprva zdravil lokalni zdravnik, vendar se je njegovo stanje le slabšalo, dokler mu ni življenje rešil nemški zdravnik Friedrich Jäger s pravo terapijo.¹⁶ Njegova šibka telesna konstitucija in kronična izčrpanost sta ga spremljali vse življenje, zato je še naprej iskal pomoč v zdraviliščih. Med najboljšimi izkušnjami, ki jih je imel, je bil Gastein¹⁷, kjer so mu zdravniki priporočili toplotne kopeli in svež gorski zrak, kar je dejansko izboljšalo njegovo počutje, in Baden¹⁸. Povsem drugačno pa je bilo njegovo bivanje v kopališki hiši pri Maria Stip¹⁹.

V poznem obdobju življenja se je umaknil iz javnosti. Od leta 1849 do svoje smrti je stanoval na Dunaju, v dveh sobah prostornega stanovanja s posebnim vhodom v 4. nadstropju hiše, v lasti treh sester Fröhlich, na naslovu Spiegelgasse 21.

Kljub statusu enega najpomembnejših avstrijskih dramatikov 19. stoletja se ni nikoli počutil povsem sprejetega. *"Moje ime se mi je zdelo tako grdo, da sem se šele pozno odločil, da ga dodam na gledališke liste svojih iger."*²⁰

Umrli je 21. januarja 1872 na Dunaju, pokopan pa je na dunajskem osrednjem pokopališču. V svojo lastnino je zapustil Katharini Fröhlich in njenim sestram, ki so skrbno ohranjale njegov spomin in literarno zapuščino. Grillparzer je ostal znan ne le po svojih dramah, temveč tudi po svojem ciničnem pogledu na življenje, ljubezen in lasten uspeh.

¹⁶ Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (17. 12. 2024)

¹⁷ Prvič ga je obiskal na priporočilo svojega prijatelja, nadškofa Ladislava Pyrkerja. Sam je pozneje zapisal: "To zdravilišče mi je takrat verjetno rešilo življenje. Okrepil sem se in bil spet sposoben za delo." Bivanje v Gasteinu ni bilo le zdravilno, ampak tudi navdihujoče – tam je dobil nove ideje za svoja literarna dela in si duševno opomogel. (Vir: Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (17. 12. 2024).

¹⁸ Po smrti matere so mu zdravniki svetovali oddih, zato se je odpravil v Baden pri Dunaju, kjer je bil deležen toplih kopeli. Tam je preživel čas v knjižnici in preučeval antično mitologijo, kar ga je navdihnilo za pisanje trilogije Zlata runa. "V Badnu sem v knjigi naletel na mit o Medeji. Nenadoma se mi je v mislih oblikovala celotna zgodba in vedel sem, da jo moram napisati." (Vir: Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (Dostopno 17. 12. 2024).

¹⁹ Tamkajšnje zdravniško osebje ni govorilo nemško, zdravila so bila sumljive kakovosti, razmere pa nečloveške. *"Moje stanje je bilo še slabše. Nihče v kopališki hiši ni govoril nemško, razen kopališkega mojstra, in še ta le zelo slabo."* Nekega večera je zaslišal premikanje v svoji sobi in ugotovil, da so ga okradli: *"Nekoč ponoči se mi je zdelo, da se ženska oseba približuje moji postelji in odpira predal nočne omarice, kjer sem hranil svoj denar."* Naslednje jutro je bilo njegovo premoženje resnično izginilo (Vir: Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (Dostopno 17. 12. 2024).

²⁰ Vir: <https://www.projekt-gutenberg.org/grillprz/selbstbi/selbstbi.html> (Dostopno 17. 12. 2024)

3 ZDRAVILIŠČE OD LETA 1840 DALJE

Leta 1840 je zdravilišče v Rimskih Toplicah kupil tržaški veletrgovec Gustav Adolf Uhlich, ki je bil prepričan v zdravilne lastnosti tamkajšnjih vrelic. Prejšnja lastnika, zakonca Worlitschegg (Vorliček), sta ga prodala za 21.000 goldinarjev, kar je bilo manj od prvotne cene 25.000 goldinarjev. Ob prevzemu so Uhlichi zdravilišče preimenovali v Rimske Toplice, predvsem iz propagandnih razlogov²¹, s katero so poudarili domnevno zgodovinsko povezanost kraja z rimskim obdobjem in ga ločili od Laških toplic, odprtih leta 1854. Pri razvoju zdravilišča sta Uhlichu pomagala Karl Henn, kasnejši ustanovitelj zdravilišča v Radencih, in Viljem Leitmaier, ki je deloval kot svetovalec, knjigovodja, projektant in stavbni vodja (Rožej idr., 2008). Širitev zdravilišča je bila neposredno povezana tudi z izboljšanjem infrastrukture in prometne dostopnosti.

Slika 2: Rimske Toplice leta 1857. (Vir: Leidesdorf, 1857)

²¹ Do tedaj in tudi kasneje so zdravilišče v Rimskih Toplicah imenovali na različne načine, pogosto kot "Toplice pri Laškem". Prvi, ki je morda uvedel ime "Rimske Toplice", je bil balneolog dr. Mathias Macher (Tičar, 2000). Ta poimenovalna strategija je poudarjala domnevno povezavo kraja z rimskim obdobjem ter hkrati razlikovala zdravilišče od Laških toplic, odprtih leta 1854 (Tičar, 2000; Orožen, 1959). S tem so sledili širšemu evropskemu trendu povezovanja zdravilišč z antično dediščino, kar je prispevalo k večji mednarodni prepoznavnosti zdravilišča in privabljanju gostov. Z namenom večje prepoznavnosti zdravilišča so lastniki Rimskih Toplic v 19. stoletju začeli intenzivneje sodelovati s časopisnimi in revijalnimi publikacijami. Objavljali so oglasne članke, v katerih so predstavljali zdravilišče, cene in izboljšave, hkrati pa so izkoriščali priporočila znanih osebnosti. Velik propagandni učinek je imel obisk cesarja, ki je 22. avgusta 1847 obiskal Rimske Toplice, kar je zdravilišču prineslo prestižen ugled (Hammer-Luza, 2004). Tovrstna publicistična dejavnost je obsegala tudi zdraviliške vodiče, ki so jih pisali zdravniki ali direktorji zdravilišča. Mathias Macher (1826), Karl Henn (1846) in Max Leidesdorf (1857) so objavljali knjige in vodnike, ki so promovirali zdravilišče in njegove zdravilne učinke. Poleg znanstvenih opisov so bila v teh publikacijah pogosto vključena tudi pričevanja gostov, ki so pripovedovala o uspešnem zdravljenju, kar je dodatno prispevalo k privabljanju obiskovalcev (Hammer-Luza, 2004).

Pod Uhlichovim vodstvom so se kapacitete zdravilišča in namestitvev potrojile²² (Henn, 1862). Prvi projekt je bila prenova traterije, poslopja na južni strani dvorišča, kjer so bile kuhinje in shrambe. Zgradbo so povišali za eno nadstropje, v zunanjo steno pa vzdali spomenik boginje zdravja Valetudo in rimskega leva, pripeljanega iz Laškega. Poslopje je dobilo novo ime Rimski dvor (Orožen, 1959).

Leta 1846 so zgradili novo kopališko stavbo, v kateri je lahko naenkrat bivalo 60 do 80 gostov (Puff, 1847). Osrednjo pozornost so namenili kopališkemu objektu – zagotovili so nov dotok vode in zgradili štiri bazene.

1. Veliki bazen z galerijo za gledalce, ki je bil zgrajen na osnovi nekdanjega rimskega bazena, tako trdnega, da ga niso mogli popolnoma porušiti²³.
2. Bazena za kopalce z ranami, namenjen zdravljenju poškodb in kroničnih težav (16 m²).
3. Bazena za siromašne v velikosti 10 m², za goste, ki so imeli dostop do termalnih kopeli po nižjih cenah.
4. Luksuzni bazen s poligonalno kupolo, zgrajen na mestu porušenega "knežjega dvora". Novo knežje kopališče, je bilo eno izmed najprestižnejših kopaliških objektov v Rimskih Toplicah in je lahko sprejelo med 60 in 80 kopalcev (Hammer-Luza, 2004). Opremljen je bil še z dvema kopalnima kadema iz kraškega marmorja, nad eno izmed njih pa so vrezali ime Napoleonove sestre Karoline, nekdanje neapeljske kraljice (Orožen, 1959). Osrednji in najrazkošnejši bazen zdravilišča, imenovan Rimski bazen (Römerbad), je meril 44 m² in se je v 75 minutah napolnil z vodo iz Starega rimskega vrelna in Amalijinega vrelna. Njegovo dno so prekrivale bele marmorne plošče, ob straneh so bile marmorne klopi in stopnice, na sredini stropa je bila nameščena ventilacijska naprava za odvajanje termalnih hlapov. Temperatura vode v bazenu je bila stabilna pri +29,5° R²⁴ (približno 36,9°C), kar je zagotavljalo idealne pogoje za terapevtske kopeli (Mayrhofer, 1866).

Oba manjša bazena sta dobivala vodo iz glavnega bazena in sta bila zato nekoliko hladnejša (Hammer-Luza, 2004).

²² Že v začetku 19. stoletja je zdravilišče delovalo kot urejena kopališka celota. Osrednje poslopje je vsebovalo dva bazena – enega za gospodo in drugega za siromake, voda pa je prihajala iz treh izvirov. Pred vstopom v zgornji, gosposki bazen so jo gostje lahko tudi pili. Arhitekturno zasnovo kompleksa so dopolnjevale stavbe, ki so bile funkcionalno razporejene okoli kopališča. Na vzhodni strani je stala jedilnica s pogledom na sprehajališče, na zahodu "grofovski dom", na jugu "knežji dom", kuhinja in shramba pa sta bili povezani z jedilnico preko zaprtega hodnika. Zaradi omejenega števila sob – bilo jih je le 38 – je bila kopališka sezona organizirana v šest turnusov po 24 dni. Zdravstveno oskrbo je zagotavljal zdravnik, ki je prihajal iz Celja (Orožen, 1959; Hammer-Luza, 2012).

²³ Zaradi močne soprore so vgradili ventilatorje, ki so omogočali zračenje skozi odprtine na strehi (Hammer-Luza, 2004).

²⁴ R se nanaša na temperaturo v Rankinovi lestvici (Réaumur), ki je bil v uporabi v času pred uvedbo Celzijeve lestvice.

Osrednji kopališki objekt je vključeval dvanajst kabin s kadmi iz karbonskega marmorja ter osrednjo kopališko kupolo (Tičar, 2000). Stanovanjsko poslopje nad kopališko zgradbo so povišali na dve nadstropji, kar je število sob za goste povečalo na 100²⁵.

V 19. stoletju je bila higiena v zdraviliščih izjemno pomembna. V Rimskih Toplicah so vodo menjali dvakrat na dan, in sicer opoldne in zvečer. Pred vsako menjavo so bazene povsem izpraznili in jih temeljito očistili s krtačami.

Leta 1844 so v bližini zdravilišča pri vrtanju zemlje odkrili zdravilno blato, ki so ga začeli uporabljati v terapevtske namene. Prav tako so bili na voljo tuši, kar je bila novost v tem obdobju (Hammer-Luza, 2004).

Pomembno vlogo je imelo tudi zdravljenje s pitjem mineralne vode. Sprva so gostom stregli vodo v kozarcih in jo pili kar med kopanjem, kar kasneje z medicinskega vidika ni bilo več priporočljivo. Po letu 1850 so na zunanji steni kopališča namestili črpalko, ki je gostom omogočala pitje sveže in še tople mineralne vode (Hammer-Luza, 2004).

Celoten zdraviliški kompleks je vključeval Kopališko stavbo (Badehaus) z 48 sobami, Hrvaško hišo (Kroatenhaus) s 43 sobami, salon s koncertno dvorano (Salongebäude), bralnico in Sofijin dvorec (Sofienschloss) s 54 luksuznimi sobami, zgrajen leta 1856²⁶ v slogu nemških grajskih stavb. Vsaka soba je imela zvonec za klic sobarice (Tičar, 2000). Poleg tega so bile v zdravilišču manjše stavbe, kot so Švicarska hiša (Schweizerhaus), Družinska hiša in Carinarnica (Maute). Zdravilišče je bilo umeščeno v bogato naravno okolje, kjer so bile urejene številne sprehajalne poti, ki so vodile do razgledišč, kot so Charlottenvue - Šarlotino razgledišče²⁷ ter Senossek - Senožete, Gustavshöhe in Gremada - Grmada, od koder so se odpirali pogledi na dolino Savinje (Mayhofer, 1880; Bunzel, 1866, Puff, 1847).

²⁵ Med prenovami leta 1873 in 1874 so kopališče še izboljšali – ohranili so le veliki bazen, preostale tri pa so nadomestili z 12 velikimi in 4 majhnimi kopalnimi kabinami, razporejenimi okrog osrednjega prostora s kupolo, ki je bil prej luksuzni bazen. Ta prostor je postal predprostor, v katerega so postavili kip nimfe in v zid vzdali štiri nimfam posvečene spomenike, ki so bili prej na dvorišču. Ta ureditev se je ohranila do danes in prostoru daje podobo antičnega svetišča (Orožen, 1959). Leta 1878 so zajeli studenec na Senožetah in zgradili vodovod do zdravilišča.

²⁶ V istem obdobju so porušili "Grofovski dom" in na njegovem mestu zgradili Hrvaški stan, namenjen predvsem hrvaškim gostom. Nad Rimskim dvorom so zgradili dve novi stavbi – manjšo Vrtno hišo, namenjeno samskim gostom, in večjo stavbo za družinske člane lastnikov zdravilišča.

²⁷ Paviljon, postavljen v čast cesarici Charlotte, ki ponuja izjemen panoramski razgled na okoliško pokrajino (Mayhofer, 1880).

Poleg kopališča so zgradili številne objekte za bivanje in družabno življenje gostov. Med njimi so bili čitalnica, salonsko poslopje, restavracijsko poslopje, v katerem je bil dvonadstropni salon. Ob njem so uredili konverzacijsko in biljardno sobo, v kateri so postavili manjši antični muzej z arheološkimi najdbami iz rimskega obdobja (Orožen, 1959).

Zdravilišče ni bilo namenjeno le zdravljenju, temveč tudi družabnemu življenju gostov. Leta 1841 so v Rimskih Toplicah zgradili salonsko poslopje, ki je gostilo večje družabne dogodke. V stavbi je bila prostorna jedilnica, kjer je lahko hkrati obedovalo do 120 gostov, ter dvorana, okrašena z bogatimi poslikavami slikarja Frischa. V njej so potekali večerni plesi in zabave. V tej stavbi so bili tudi zdraviliška uprava, pisarna, lekarna in manjša prodajalna (Hammer-Luza, 2004).

Poleg tega so v zdraviliškem kompleksu postavili cerkev, saj je bila pot do farne cerkve v Šmarjeti za številne goste prenaporna. Majhna kapela, posvečena sv. Antonu, je bila zgrajena že v začetku 19. stoletja, dograjena pa leta 1842. Posebnost kapele so bili številni votivni predmeti, kot so bergle in palice hvaležnih pacientov, ki jih po ozdravitvi niso več potrebovali (Hammer-Luza, 2004).

V okolici zdravilišča so porušili vsa stara kmečka poslopja in na nekdanjih travnikih in pašnikih uredili topliški park²⁸, v katerem so zasadili številna eksotična drevesa. Na desnem bregu Savinje so zgradili Savinjski dvor, kjer sta sprva bivala lastnika, kasneje pa je bil preurejen v nastanitveni objekt. Ob njem so uredili hleve in velik vrt z zelenjavo v toplih gredah, ki je deloma oskrboval zdraviliško kuhinjo (Tičar, 2000).

3.1 Vsakdanjik v zdravilišču

3.1.1 Prihod v zdravilišče

Rimske Toplice so bile v drugi polovici 19. stoletja priljubljena destinacija za zdraviliške goste, predvsem zaradi svoje lege in dostopnosti. Ključna prometna povezava je bila Južna železnica, ki je bistveno skrajšala čas potovanja z Dunaja proti Trstu ter omogočala hiter prihod iz Zagreba in drugih regij. Železniška postaja je bila v neposredni bližini zdraviliškega kompleksa, kar je

²⁸ Priloga C.

gostom omogočalo enostaven dostop. Poleg železnice je do Rimskih Toplic vodila tudi cesta iz Celja, ki se je pri Zidanem Mostu povezovala z glavno prometno potjo proti Kranjski in Zagrebu (Macher, 1846).

Večina gostov je v zdravilišče prispela z vlakom, kar je bilo v tistem času najhitrejše in najudobnejše prevozno sredstvo. Potovanje z Dunaja je trajalo približno devet ur, iz Trsta šest, iz Zagreba pa le tri. Kljub temu je bilo potovanje pogosto odvisno od nepredvidljivih dejavnikov kot so vreme, zamude ali neprijetna družba v vagonih. Franz Grillparzer, ki je bil večkratni obiskovalec Rimskih Toplic, je v svojih pismih pogosto opisoval nevšečnosti na poti. Že njegovo prvo ohranjeno pismo²⁹ o prihodu v zdravilišče iz leta 1858 razkriva nevšečnosti poti, saj je opisal, da je "po sicer naporni poti skozi dež, grmenje in bliske prispel" v kraj, a se je neurje še isti dan ponovilo, tako da "o pravem užitku na deželi še ni bilo govora" (12. 6. 1858). V naslednjih letih so se podobne težave nadaljevale. Leta 1859 se je pot zavlekla zaradi zamude, ki je bila deloma posledica napačnih informacij: iz Triester Zeitunga so v Pöltschachu izvedeli zmagovito poročilo, kar je zamaknilo nadaljnje potovanje (11. 6. 1859). Tudi leto kasneje, 1860, je prispel razmeroma dobre volje, a omeni neprespano noč v vagonu, ki mu jo je nekoliko olajšal pogovor s polkovnikom, "ki je bil v bitki pri Montebellu hudo ranjen in ujet kot francoski vojni ujetnik" (11. 6. 1860).

Družba v vagonih je bila za Grillparzerja pogosto vir nezadovoljstva. Leta 1862 je do Gradca potoval v prijetni samoti prvega razreda, kjer se je "izvrstno zabaval", a nato ga je zmotila družba štajerskih plemičev, ki so ga dolgočasili z neskončnimi pogovori o zasebnih zadevah (13. 6. 1862). V primerjavi z letom 1863 pa je imel več sreče, saj je potoval z znancem, sinom majorja pri dunajskem intendantnem korpusu, zaradi česar mu je "čas minil kar prijetno" (2. 6. 1863).

Kljub večletnim pritožbam nad hrupom in neudobjem železnice je Grillparzer leta 1864 zapisal, da je "včeraj srečno – torej brez kakšne nesreče – prispel v Römerbad", in ob tem priznal, da sta mu bila "hrup in tresenje železnice sprva zelo nadležna, a človek se navadi" (2. 6. 1864).

Poleg tegob na poti so se ob prihodu pogosto pojavljala razočaranja glede nastanitve. Ob prvem obisku leta 1858 je bil nezadovoljen s sobo, ki se mu je zdela premajhna, a se je z njo sprijaznil, saj je imela "vsaj počivalnik, kar je tukaj redkost med pohištvom" (12. 6. 1858). Tudi leta 1859

²⁹ Priloga D.

ni bil navdušen nad nastanitvijo, za kar je krivil samega sebe, ker "lani ni dal inšpektorju napitnine", in dodal, da je soba "zelo, zelo majhna, vendar se vsaj zdi suha" (11. 6. 1859).

Njegova razpoloženja ob prihodu so bila različna, pogosto zaznamovana z nezadovoljstvom, vključno z letom 1860, ko je ugotavljal, da njegovi "podeželski izleti niso nič drugega kot poskusi, da bi si poletne mesece še dodatno podaljšal z dolgočasjem" (29. 6. 1860).

3.1.2 Podnebne razmere – vreme

Grillparzerjeva pisma o prihodu v zdravilišče jasno razkrivajo težave, s katerimi so se srečevali potniki. Že leta 1858 je poročal, da je "po sicer naporni poti skozi dež, grmenje in bliske prispel" v Rimske Toplice, a da se je slabo vreme nadaljevalo tudi naslednji dan, tako da "o pravem užitku na deželi še ni bilo govora" (12. 6. 1858). Podobno je bilo tudi leta 1861, ko je že med potjo doživel neurje z grmenjem in dežjem, ob prihodu pa zapisal, da "se vreme ne kaže nič kaj prijazno" (11. 6. 1861).

Uradni zdraviliški vodniki so poudarjali blagost podnebja in balzamično ozračje doline, ki naj bi bilo idealno za okrevanje. Vendar pa Grillparzerjeva pisma razkrivajo precej bolj spremenljivo in nepredvidljivo podobo vremenskih razmer, ki so pogosto negativno vplivale na njegovo razpoloženje in bivanje v zdravilišču. Deževno in hladno vreme ni bilo osamljen pojav, saj je leta 1863 zapisal, da je "vreme ostalo obupno, in včerajšnji dan je bil tak, da bi vsakogar odvrnil od vseh kopaliških užitkov. Zjutraj je bilo tako mrzlo, da je voda kapljala z oken. Zdaj sije sonce, kar pa modrijani tega kraja ne vidijo kot dober znak – raje bi imeli meglo" (2. 6. 1863). Tak opis močno odstopa od romantičnih upodobitev zdraviliškega življenja, kjer so gostje uživali v sončnih jutrih in prijetnih sprehodih po parku.

Grillparzer se je pogosto pritoževal, da mu slabo vreme kvari izkušnjo zdraviliškega bivanja. Leta 1860 je zaradi vztrajnega dežja celo razmišljal o predčasnem odhodu, saj se je "tukaj že dovolj dolgočasil, še posebej, ker je bilo prvih štirinajst dni skoraj nenehno slabo vreme" (29. 6. 1860). Dve leti kasneje, leta 1862, je sliko zdravilišča opisal kot skoraj povsem obupno: "Neprekinjen dež, mraz kot sredi zime, komaj dva popolnoma lepa dneva in nekaj občasnih svetlih ur, ki so vsaj malo popestrile monotonijo" (30. 6. 1862).

Čeprav so zdraviliški vodniki poudarjali stabilnost podnebja, je Grillparzer v svojih pismih pogosto omenjal nenadne vremenske spremembe, ki so močno vplivale na razpoloženje gostov. V enem izmed zapisov iz leta 1861 je vreme opisal kot pretežno ugodno, vendar z izjemami: "Bivanje je bilo znosno; vreme je bilo dobro, razen nekaj dni neznosne vročine, ki jim je sledilo nekaj neprijetno hladnih dni. Prav zdaj imamo deževen dan – prvi in edini doslej" (1. 7. 1861). Ta uravnoteženi pogled na vremensko dinamiko razkriva, da so bile razmere pogosto bolj kompleksne, kot so jih prikazovali zdraviliški prospekti.

Tudi v pismih iz leta 1864 najdemo nasprotujoče si ocene. Po eni strani ugotavlja, da je "vreme bilo včeraj precej grozeče, danes pa se zdi lepo – celo preveč lepo za jutro v teh gorah" (2. 6. 1864), ob čemer je dodal, da je "tukajšnji zrak dober", kar je zaznal, ko mu je "osvežujoč zrak prijetno zapihal v obraz" (2. 6. 1864). Po drugi strani pa v istem mesecu izraža razdraženost zaradi trajajočega slabega vremena: "Tukaj je skoraj neprestano deževalo. Komaj trije ali štirje dnevi so bili lepi, nekaj drugih znosnih, a grozečih, večino pa so motile nevihte. Zato tudi ne čutim nikakršnega izboljšanja" (20. 6. 1864).

3.1.3 Urejenost okolice zdravilišča in privlačnost kraja

Rimske Toplice so bile zasnovane kot harmonična celota naravnega okolja in zdraviliške arhitekture. Samo zdravilišče je bilo obdano z mogočnim naravnim parkom, ki je ponujal številne urejene sprehajalne poti in razgledne točke. Gostje so se pogosto podajali na sprehode do priljubljenih lokacij, ki so nudile panoramske razglede na dolino in okoliško pokrajino. Poleg poti so bila v parku smiselno umeščena počivališča, romantični templji in klopi, ki so omogočali oddih in uživanje v naravi (Bunzel, 1866).

Uradni opisi zdraviliške pokrajine so poudarjali njeno slikovitost in zdravilne učinke svežega zraka, vendar Grillparzerjeva pisma ponujajo bolj osebno in pogosto tudi kritično zaznavo okolice. Že v svojem prvem pismu leta 1858 priznava, da je "pokrajina prijetna, ne tako slikovita kot Dobrna, vendar prostranejša, in neka vrsta reke, Savinja, ji s svojim žuborenjem vdaja nekaj življenja" (12. 6. 1858). A hkrati dodaja, da "povzroča tudi meglo, ki preveč rada pade dol kot dež" (12. 6. 1858), kar nakazuje, da idilična podoba kraja ni povsem prepričala njegove kritične presoje.

Grillparzerjeva ocena okolice se z leti ni bistveno spremenila. Leta 1860 zapiše, da je "pokrajina še vedno lepa, vendar v tretje ni nič lepša, kot je bila prvič" (11. 6. 1860). Tak zapis razkriva določeno naveličanost in odsotnost novega estetskega doživetja, ki bi ga pogosti obiski morda morali prinesiti. Pokrajina, čeprav objektivno lepa, mu ni več predstavljala posebne vrednosti, kar že nakazuje premik od prvotnega navdušenja k bolj racionalnemu vrednotenju zdraviliške izkušnje.

Poleg naravne urejenosti se je Grillparzer kritično opredelil tudi do klime in vpliva zdraviliškega okolja na svoje telesno in duševno počutje (30. 6. 1858). Podobno odklonilno oceno poda tudi glede lokalnega zraka, saj "tukajšnji zrak, kljub visokim goram, nima značaja gorskega podnebja. Je sicer blag in mehak, hkrati pa tudi precej pust. Poleg tega jutranje megle, vlaga v stanovanjih in v celotni, čeprav lepi dolini. Prostovoljno si takšnega bivališča ne bi izbral" (30. 6. 1858).

Zanimivo je, da Grillparzer v poznejših pismih ne omenja več ne pokrajine ne sprehodov v naravi. Iz te odsotnosti lahko sklepamo več možnih interpretacij: morda se mu okolica ni zdela vredna omembe, ker ga preprosto ni zanimala; morda se zaradi slabega vremena ali lastnega počutja ni veliko sprehajal; ali pa so ti sprehodi potekali brez posebnih dogodkov, kot so na primer srečevanja ali pogovori z drugimi gosti, ki bi jih bilo vredno zabeležiti. Njegova tišina o tem vidiku zdraviliškega vsakdana tako ne govori nujno o odsotnosti lepe narave, temveč bolj o individualni zaznavi njene pomembnosti.

3.1.4 Namestitev

Družbena hierarhija je bila v zdravilišču jasno izražena, čeprav je bilo navzven videti, da so vsi gostje obravnavani enako. Razlike so bile najopaznejše v sezoni – julij in avgust sta bila rezervirana za najimenoitnejše goste, saj so bile cene³⁰ takrat najvišje, medtem ko so bile sobe v posezoni tudi za tretjino cenejše. Nastanitve so bile razdeljene v več cenovnih razredov: najdražje so bile luksuzne sobe v Sofijinem dvorcu, srednji cenovni razred je predstavljala Kopališka hiša (Badehaus), kjer je bival tudi Grillparzer, medtem ko so bile preprostejše sobe v Hrvatski hiši in drugih stranskih poslopih (Mayhofer, 1880).

³⁰ Priloga E

Že leta 1846 je zdraviliški zdravnik Karl Hen opozoril, da je povpraševanje po sobah pogosto preseгло razpoložljive kapacitete. Med 28. junijem in 7. avgustom so bile vse sobe popolnoma zasedene, vključno s podstrešnimi. Zaradi velikega povpraševanja so uvedli sistem šestih turnusov bivanja, ki so trajali največ 24 dni, pri čemer gostje niso mogli brez predhodne rezervacije podaljšati svojega bivanja. Zunaj glavne sezone so zdravilišča poskušala privabiti goste z ogrevanimi sobami, saj so bile določene terapije priporočljive tudi v hladnejših mesecih. Vendar je bil obisk v tem času močno odvisen od vremena (Hammer-Luza, 2004).

Grillparzerjeva pričevanja o nastanitvi v Rimskih Toplicah kažejo, da so bile razlike med sobami resnične in zaznavne, tudi znotraj iste stavbe. Ob prvem obisku leta 1858 je bil z dodeljeno sobo očitno nezadovoljen, saj je zapisal: "O moji nastanitvi je namreč še obstajal dvom. Tukaj je vse tako utesnjeno, da se mi je moja sicer čisto spodobna soba zdela premajhna, in šele po jalovem iskanju česa boljšega sem se sprijaznil z njo – še toliko bolj, ker vsaj počivalnik stoji v njej, kar je tukaj redkost med pohištvom. Sedaj sem razpakiral, vendar zaradi pomanjkanja prostora vse leži naokrog" (12. 6. 1858).

Tudi leto pozneje ni imel sreče. V pismu iz leta 1859 z grenkobo ugotavlja: "S svojo sobo tukaj nisem preveč zadovoljen. Je zelo, zelo majhna, vendar se vsaj zdi suha. Sam sem si kriv! Zakaj lani nisem dal inšpektorju napitnine?" (11. 6. 1859). S tem neposredno potrjuje, da je dodelitev boljše sobe pogosto temeljila na sistemu napitnin in ne zgolj na rezervaciji ali ceni. Prav odnos do osebja in zmožnost vplivanja na razporeditev sta pomembno sooblikovala zdraviliško izkušnjo.

Šele leta 1861 si je priboril sobo, ki je ponujala vsaj delno večje udobje, vendar je tudi tu njegov opis vse prej kot navdušen: "Sobo³¹ sem si za silo vsaj na pol uredil. Višja cena in večje udobje sta se pokazala v tem, da sta bili v njej dve postelji, ki sta skupaj z dvema stoloma sestavljali celotno opremo. Tako sem eno posteljo dal odnesti in si namesto nje priboril celo počivalnik – na katerem sicer komaj lahko počivaš in je za posteljo pretrd, a sicer soba ni slaba, le da se skozi vrata ne da prav zlahka hoditi noter in ven" (11. 6. 1861).

³¹ Soba, pod katero je spominska plošča in za katero verjamem, da je Franz Grillparzer bival v njej, je danes velika cca. 25 m², ima osrednji prostor, iz katerega vodijo stopnice v spalni del ter kopalnico s tuš kabino in finsko savno. Številka sobe je 210 in se nahaja v drugem nadstropju hotela Zdraviliški dvor****

V naslednjih letih se njegov ton nekoliko ublaži. Leta 1862 poroča, da je "tukaj našel vse po starem. Moja soba je znosna, in z nepopustljivim junaštvom mi je uspelo vztrajati, dokler si nisem v dveh minutah priboril vsega potrebnega – počivalnika, pernate blazine, lažje odeje itd. – nakar sem se končno umiril, kar je služinčad nedvomno z veseljem sprejela" (13. 6. 1862). Kljub tej pragmatični prilagoditvi pa kasneje v istem letu opozori na neugodne bivalne pogoje zaradi hladnega vremena: "Poleg tega je bila moja soba, ki je v vročih poletjih brezhibna, ob letošnjem mrazu komaj kaj boljša od prostega zraka" (30. 6. 1862).

Leta 1864 pa je ton njegovih opažanj skoraj presenetljivo pozitiven, saj zapiše: "Moje zaščitne boginje so mi pripravile veličastno posteljo, tako da sem dobro spal in se v postelji počutil zelo udobno – a ob vstajanju se je takoj spet povrnil moj običajni občutek" (2. 6. 1864). To mehčanje kritike lahko pripišemo njegovi večletni izkušnji z zdraviliščem, navadi na standard in morda tudi povečanemu osebnemu vplivu pri izbiri sobe.

3.1.5 Prehrana v zdravilišču

Prehrana v Rimskih Toplicah je bila skrbno načrtovana in naj bi igrala pomembno vlogo pri uspehu zdravljenja. Gastje so se prehranjevali po strogo določenem urniku in izbirali med tremi različnimi meniji, ki so se razlikovali po številu hodov in ceni. Najimenoitnejši gostje so si lahko privoščili sedemhodni meni za 40 krajcarjev, medtem ko je bil najcenejši, skromnejši obrok s tremi hodi na voljo za 18 krajcarjev. Kosilo, ki so ga stregli ob 13. uri, je potekalo po načelu *table d'hôte*, kar je pomenilo, da so gostje sedeli za skupno mizo in uživali enak obrok, ne glede na osebne preference. Priporočali so lahko prebavljive jedi, kot so pusto meso, perutnina, rečne ribe in špinača, lahke mlečne izdelke in preproste testenine (Bunzel, 1866). Odsvetovane so bile močno začinjene jedi, mastno meso, prekajene ribe in težke jedi iz moke (Leidesdorf, 1857). Hrano so pogosto spremljali voda ali sveže varjeno pivo iz pivovarne v Laškem, ki jo je vodil Gustav Uhlich.

Čeprav je bila prehrana uradno zasnovana v skladu z zdravstvenimi smernicami, jo Grillparzerjeva pisma prikazujejo v precej drugačni realnosti. Že ob prvem prihodu v zdravilišče leta 1858 je bil razočaran nad kakovostjo obrokov: "Življenje je tukaj tako slabo kot v Neuhausu (Dobrni), kava slabša, vino boljše, nekaj dražje, ostalo se izravna" (12. 6. 1858). V istem letu je opozoril tudi na škodljive učinke hrane na svoje zdravje, saj mu je "kakovost

tukajšnje hrane, zlasti vseh vrst mesa, povzročila veliko težav", in dodal, da je bil njegov "želodec že popolnoma uničen", a da se je s pomočjo svojega "medicinskega znanja vedno znova postavil na noge" (30. 6. 1858).

Leta 1860 je bila njegova izkušnja enako negativna: "Za kosilo sem zaužil nekaj trdega kot kamen, nato sem se udeležil prvega plesa" (11. 6. 1860). Tudi v naslednjih letih se ocena prehrane ni bistveno spremenila. Leta 1861 je v dveh pismih zapisal: "Sicer pa je tukaj vse po starem: hrana slaba, kava, ki sem jo pravkar popil, naravnost ogabna" (11. 6. 1861) in "Na drugi strani se mora človek boriti z obupno prehrano, ki je tako slaba, da v treh tednih nisem pojedel niti štirih lotov mesa" (1. 7. 1861). Ta skrajno odklonilen odnos do zdraviliške prehrane je dopolnil s primerom Ignaza Sonnleithnerja, ki je ob prihodu deloval kot "mrtvec, iztisnjen iz groba", pozneje pa je priznal, da hrepeni po Rogaški Slatini, kjer bi se lahko "končno enkrat normalno najedel – kar je tukaj resnično nemogoče" (1. 7. 1861).

Tudi leta 1862 se pritožuje nad kakovostjo hrane: "Hrana je slaba." (13. 6. 1862). Grillparzerjeva ocena je dosledno negativna in jo lahko razumemo kot del splošne kritike zdraviliške organizacije, ki navzven izkazuje urejenost in skladnost z medicinskimi normami, a v praksi pogosto razkriva pomanjkljivosti.

Posebej problematična se je zanj izkazala kakovost mesa, ki ga je ocenil kot neokusno in težko prebavljivo. Čeprav je zdraviliščna prehrana vključevala tudi pitje termalne vode, ki so jo gostje pili zgodaj zjutraj med peto in sedmo uro, in kasneje jesensko grozdno kuro, Grillparzer teh praks v svojih pismih sploh ne omenja. To odsotnost lahko razumemo bodisi kot izraz nezanimanja, bodisi kot del njegovega kritičnega odnosa do formaliziranih terapevtskih predpisov.

Zdravniki so sicer priporočali zmernost, odsvetovali močno kavo, črni čaj in smetano, predlagali pa govejo juho s kruhom ali blag kakav za zajtrk ter lahko večerjo, pogosto zgolj juho (Macher, 1846; Leidesdorf, 1857). Grillparzerjeva pisma pa razkrivajo, da so bila ta pravila po njegovem mnenju pogosto ignorirana ali uresničena zgolj v teoriji.

3.1.6 Gostje zdravilišča

Vzporedno z rastjo zdravilišča je naraščalo tudi število gostov. V začetku 19. stoletja so v glavni sezoni sprejeli med 100 in 120 gostov, zunaj sezone pa jih je bilo bistveno manj – medicinec Joseph Schallgruber je ob svojem obisku konec septembra 1816 naštel le pet gostov (Hammer-Luza, 2004). Po širitvi zdravilišča pod vodstvom Gustava Uhliča je obisk hitro naraščal. Leta 1846 je zdravilišče gostilo približno 300 obiskovalcev, do leta 1850 že več kot 400. Največ jih je prihajalo iz vojvodine Štajerske (skoraj 50 % v letu 1846), sledili so gostje iz Kranjske, Hrvaške in Koroške, močno zastopani so bili tudi Tržačani. Gostje iz Spodnje in Zgornje Avstrije ter Ogrske so Rimske Toplice obiskovali redkeje (Hammer-Luza, 2004). Raznolikost narodnosti je bila pogosto poudarjena kot prednost spodnještajerskih zdravilišč, kjer naj bi kljub različnim kulturnim ozadjem vladalo harmonično sožitje.

Grillparzerjeva pisma pa podajajo bolj dvoumno sliko zdraviliške družbe. Že leta 1858 ugotavlja, da je družba podobna kot drugod, med gosti se najde tudi kdo bolj zanimiv, a ga je razporeditev pri kosilu posedla poleg "upokojenega polkovnika, ki je tako temeljito neumen, da človeka spreleti groza" (12. 6. 1858). V istem pismu pripomni, da se mu je prvič zgodilo, da ni srečal niti enega znanca. Tudi leto pozneje vtis ni bil posebej boljši, čeprav je bil nekoliko milejši: "Med gosti se zdi, da je vsaj nekaj prijetnih ljudi" (11. 6. 1859), družbo pa je delil z generalom Langom, ki se mu je zdel pameten človek.

V letih, ko je zdravilišče obiskoval pogosteje, je bil vse bolj razočaran nad družbo. Leta 1860 poroča o dolgočasni sezoni, polni ljudi, "ki ne želijo ozdraveti, temveč biti opaženi" (29. 6. 1860), in se pritožuje nad pomanjkanjem zanimivih sogovornikov: "Družba je bila letos nepopisno dolgočasna, in če imajo enako mnenje tudi o meni, imajo deloma prav, deloma pa mi je zanje malo mar" (29. 6. 1860). Leto 1862 prinese podobno oceno: "Kar sem do zdaj uspel videti, je letošnja kopališka družba obupna. Med starimi znanci komaj dva ali trije, novi prišleki pa delujejo kot bivališče za odslužene kadre" (13. 6. 1862). Splošno pomanjkanje zanimivih osebnosti dopolnjuje z opazko, da v zaprti družbi človek redko koga spozna pravočasno: "Tisto malo boljših ljudi pa človek v tej zaprti družbi spozna šele po štirinajstih dneh – in takrat ali on odide, ali pa oni odidejo" (30. 6. 1862).

Občasno pa je le našel sogovornike, ki so ga presenetili. Leta 1863 mu je bil v sobi sosed duhovnik, ki je "Bogu služil v tišini in zato ni nadlegoval ljudi", ob tem pa dodaja: "Zdi se tudi, da bi se lahko našlo nekaj ljudi, ki bodo znosni" (2. 6. 1863). Istega dne poroča še o zanimivem pogovoru v kopeli z damo, ki jo je leto prej povsem spregledal, zdaj pa ga je tako navdušila, da je "ostal deset minut dlje, kot je pri kopeli vaje" (2. 6. 1863).

Leta 1864 je kljub vtisu dolgočasje vendarle omenil nekaj zanimivih obiskovalcev: "Družba ni bila tako slaba: doktor Seng in več starih znancev, med novimi pa avstrijski konzul iz Patrasa v Grčiji, za katerega pravijo, da je odličen glasbenik" (20. 6. 1864). Družbo so mu delali tudi grof in grofica Fribert, trgovec z Dunaja in celo sorodnik, za katerega ni vedel, da obstaja – sin njegove tete Florentine s hčerko (2. 6. 1864).

3.1.7 Kulturno in družabno življenje v zdravilišču

Kulturno in družabno življenje v zdravilišču je bilo pomemben del zdraviliške ponudbe. Sprehodi v naravi so veljali za najbolj priporočljivo obliko preživljanja prostega časa. Sprva je bila izbira poti omejena, kar je sprožilo pritožbe, kasneje pa so zdraviliški vodiči priporočali izlete na Senožeti ali ob Savinji proti Zidanemu Mostu. V primeru slabega vremena so se gostje zbirali v zdraviliški dvorani, kjer so se kratkočasili s klepetom, branjem in igrami. Grillparzer pa tega ni videl kot zadostno razvedrilo. "Tukaj sem se že dovolj dolgočasil, še posebej, ker je bilo prvih štirinajst dni skoraj nenehno slabo vreme, priložnosti za branje pa bom imel na Dunaju več kot dovolj" (29. 6. 1860). Kljub obstoju zdraviliške knjižnice in dostopa do tuje literature je bilo očitno, da intelektualni in kulturni utrip zdravilišča ni dosegal pričakovanj vseh obiskovalcev.

Družabno življenje v Rimskih Toplicah je vključevalo različne igre, kot so kegljanje, biljard, kartanje in šah. V zdraviliškem salonu je stal pianino, ki so ga lahko uporabljali gostje. V sezoni je igrala šestčlanska glasbena zasedba, ki je nastopala ob kosilu, popoldne in zvečer, ko so organizirali plesne večere (Mayhofer, 1880). Grillparzer je do tega ostajal zadržan: "Za jutri nam grozi ples in s tem neprespana noč. V ta namen so sem privlekli obupno glasbo z Dobrne, ki prav ta trenutek ropota pod mojim oknom – počutim se kot pijan" (12. 6. 1858).

Plesne prireditve niso bile zgolj oblika razvedrila, temveč tudi sredstvo za vzdrževanje morale v težkih časih. Leta 1859 je uprava zdravilišča prav na dan, ko so prispele novice o avstrijskih porazih pri Magenti in ob Minciju, organizirala ples, kjer so se oficirji dunajskih prostovoljcev vrteli v ritmih glasbe. Grillparzer je na to cinično pripomnil: "Kopališka uprava je storila vse, da bi ponovno vzpostavila vedrino, tako da je ravno na dneve, ko so prispele novice o porazih, priredila ples. Kaj dobrega pa naj bi človek sploh pričakoval od vojske s takimi poveljniki?" (1. 7. 1859).

Leta 1860 je dogajanje pospremil z ironijo: "Za kosilo sem zaužil nekaj trdega kot kamen, nato sem se udeležil prvega plesa – se pravi, da sem ga preležal v postelji... V tem trenutku mi kopališka glasba prav pod oknom pripravlja peklenski sprejemni koncert" (11. 6. 1860). Tudi leto kasneje se pritožuje: "Prav tako ne zamudijo nobene priložnosti, da bi gostom s strašljivo glasbo, plesnimi zabavami in hrupom vseh vrst bivanje čim bolj zagrenili" (1. 7. 1861).

A v istem pismu iz leta 1861 vendarle izstopa en redki svetli trenutek, ko piše: "Edini svetel trenutek je bila Gluckova uvertura, ki so jo ob odprtju gledališča odigrali znosno, in ki me je navdušila, kot da že leta ne bi slišal nobene glasbe – kar je skoraj res" (1. 7. 1861).

Z nekaj ironije Grillparzer komentira tudi dogajanje leta 1862: "Odbor za zabavo in olepševanje – nepreskrbljen. Namesto Mozarta in Haydna poslušamo ščinkavce in kose, ki pa vsaj niso tako slabi" (13. 6. 1862). Glasba mu je pogosto motila počitek in intelektualno zbranost, zaradi česar so bile tudi sicer dobro mišljene prireditve zanj pogosto vir slabe volje.

Vendar pa so obstajali tudi redki primeri, ko je Grillparzer našel družbo, ki mu je ustrezala. Leta 1858 je v zdravilišču srečal Anno Pessiak, rojeno von Schmerling, ugledno damo ljubljanske družbe in poznavalko dunajskih kulturnih krogov. Ko mu je na večernem plesu pristopila in pogovor usmerila k Beethovnovi glasbi, je Grillparzer oživel. Po besedah Radicsa so njegove besede "prihajale kot sveže vrelo izvirske vodovje". Naslednji dan je v Sofijinem dvoru organiziral zasebni recital, kjer je Anna igrala Beethovna, Mendelssohna, von Webra in Tauberta. Glasba ga je tako prevzela, da je vsak popoldan znova prihajal poslušat njene interpretacije.

Kljub redkim izjemam so Grillparzerja manj motile same prireditve kot glasba, ki mu je pogosto krnila spanec in koncentracijo. Njegova ocena kulturnega življenja ostaja pretežno kritična. Tam, kjer so zdraviliški vodiči in uprava videli raznoliko in pestro dogajanje, je on zaznaval površnost, hrup in pomanjkanje intelektualne vsebine.

Čeprav so Rimske Toplice ponujale širok spekter dejavnosti, jih ni dojemal kot resnično kulturno obogatitev. Namesto sprostitve in druženja so mu bile večkrat vir nelagodja, razočaranja in zbadljive distance do zdraviliške družbene scene.

3.1.8 Učinkovitost zdraviliškega zdravljenja

Zdraviliški režim v Rimskih Toplicah je temeljil na strogo določenih pravilih, ki so urejala kopalne kure, prehrano in vsakodnevne dejavnosti gostov. Osrednji del zdravljenja so bile termalne kopeli, ki so sprva lahko trajale tudi do šest ur dnevno. Kasneje so zdravniki zaradi opozoril o negativnih učinkih kopalne čase skrajšali na največ tri ure dnevno. Jutranje kopeli so se začele že ob peti uri, popoldanske pa po 16. uri. Po kopanju je bil predpisan počitek, vendar spanje ni bilo dovoljeno, saj naj bi zmanjšalo terapevtski učinek (Hammer-Luza, 2015).

Grillparzer je imel do teh praks izrazito ironičen odnos. Že ob prvem obisku leta 1858 je zapisal: "Včeraj sem začel s tako imenovano 'prvo kopeljo', ki se od navadne tople vode ne razlikuje prav dosti. Danes pa pravo Römerbad. To je res mogočna stvar. Človek bi mislil, da bi kaj takega moralo imeti učinek. Naj vzame vrag te kure, niso nič boljše od Francozov" (12. 6. 1858). Kopel mu je povzročala neprijetnosti: "Kopel je zelo vroča in izredno močna, povzroča nalivanje krvi v glavo in slabi prebavo" (30. 6. 1858). Čeprav je utrujenost po nekaj dneh izginila, ni imel občutka okrepljenosti: "Ali mi je kopel sploh bistveno koristila ali ne, ne vem... Sedaj je sicer izginila, vendar ne na način, da bi jo nadomestil občutek okrepljenosti" (30. 6. 1858).

Njegova pričakovanja so bila morda previsoka – zdi se, da se je že po prvih tretmajih nadejal skoraj čudežnega izboljšanja, kar pa se ni zgodilo. Takšen odziv je bil povezan tudi z njegovo nestrpnostjo do postopnih procesov okrevanja, kar se kaže v nenehnem iskanju takojšnjih učinkov in ironičnih odzivih na počasno napredovanje.

Skepsa se je nadaljevala tudi v naslednjih letih. Leta 1859 je sicer priznal, da mu je kopel koristila, a le pogojno: "Kopel mi je koristila, kolikor je to bilo sploh mogoče ob teh groznih dogodkih" (1. 7. 1859). V istem pismu dodaja, da mu je pri lajšanju prehlada pomagala stalna uporaba kopeli.

Leta 1860 je poročal o močni reakciji na kuro: "Na sredini kure me je močno izčrpala in me skoraj zaskrbljujoče oslabela, nato pa je postopoma popustila, tako da se trenutno počutim natanko tako, kot bi se brez kopeli. Toda njen učinek bo gotovo še prišel – tako kot nas bo tudi po tem življenju čakalo še nekaj posebnega na ražnju" (29. 6. 1860). Kuro je tako dojemal skoraj kot breme, ki ga je treba prestatiti z nekaj filozofske distance.

Dnevna rutina se je začela zelo zgodaj: "Danes zjutraj sem imel prvo kopel že ob šestih, da bi mi ostal preostanek dneva za dolgočasje" (11. 6. 1860). Tudi specifične težave, kot je poškodovan prst, po kopeli niso izginile: "Moj prst po prvi kopeli še vedno ni povsem ozdravel, kar me zelo jezi" (11. 6. 1861) in še čez tri tedne: "Počutim se kar dobro, vendar je moj prst še vedno nekoliko ukrivljen in vidno otekel. Morda se bo sčasoma izboljšalo kot posledični učinek" (1. 7. 1861).

Grillparzer se je zdravil tudi z zdravili: "Pri veliki vročini sem si pomagal z raztopljenim praškom, vendar so tukajšnje lekarniške doze očitno namenjene Goljatu ali močnemu Samsonu. Dve dozi v dveh dneh sta v mojem telesu povzročili strašno revolucijo, ki pa se je na srečo končala ugodno. Tretja doza bi ubila konja" (1. 7. 1861).

Leta 1862 se ponovno sooča s slabim pisanjem zaradi tresočih rok po kopeli: "Danes sem že opravil svojo prvo kopel, zajtrkoval in se zdaj jezim nad to obupno tinto, zaradi katere ne morem prebrati lastnega pisanja" (13. 6. 1862). Leta 1864 se ponovno pritožuje: "Danes sem že imel prvo kopel, a od okrevanja še ni sledu" (2. 6. 1864), in v pogovoru z zdravnikom Sengom ugotavlja, da niti ta ne more reči nič določenega o njegovem stanju – kar je Grillparzer ocenil kot razumno (2. 6. 1864).

Kljub zdravniškimi zagotovilom o zakasnjem delovanju termalne vode Grillparzer ni skrival dvomov: "Še vedno slišim tako slabo kot prej, moji obrazni živci so še vedno v razburjenju, a kopel menda učinkuje z zamikom, zato bi mi morda kasneje lahko koristila. Kakorkoli že, nisem si delal nobenih upov in bolj računam na uporabo mineralnih vod po vrnitvi domov" (20. 6. 1864).

3.1.9 Dolgčas in želja po odhodu domov

Kljub zdravstvenemu režimu, družabnim dogodkom in naravnim lepotam Rimskih Toplic Grillparzerjeva pisma odkrivajo močan, ponavljajoč se občutek dolgočasje, nezadovoljstva in hrepenenja po odhodu. Njegovo bivanje v zdravilišču je pogosto zaznamovalo občutje ujetosti v rutino, nezmožnost sprostitve in nezadostno intelektualno druženje.

Že leta 1858 je zapis, da je hvaležen, ker je končno lahko določil dan odhoda, obenem tudi priznanje njegovega notranjega boja: "Ko sem zgoraj rekel: hvala Bogu, da lahko določim dan, sem to storil zato, ker nekajkrat nisem vedel, ali bom tukaj sploh lahko zdržal. Prostovoljno si takšnega bivališča ne bi izbral. Toda, še enkrat hvala Bogu, prebil sem se skozi" (30. 6. 1858). Občutek ujetosti, podhranjenosti v smislu smisla in vsebine ter telesnega nelagodja je bil pri njem povezan z visokimi pričakovanji, ki jih zdravilišče ni uspelo izpolniti.

Dve leti kasneje svoje podeželske izlete opiše kot neuspele strategije za ublažitev poletne melanholije: "Moji podeželski izleti niso nič drugega kot poskusi, da bi si poletne mesece še dodatno podaljšal z dolgočasjem" (29. 6. 1860). V istem pismu doda, da je bilo vreme skoraj neprestano slabo in da ga tudi branje, ki naj bi sicer predstavljalo uteho, ni več privlačilo: "Tukaj sem se že dovolj dolgočasil, še posebej, ker je bilo prvih štirinajst dni skoraj nenehno slabo vreme, priložnosti za branje pa bom imel na Dunaju več kot dovolj" (29. 6. 1860). En teden prej je bil njegov ton podoben: "Danes zjutraj sem imel prvo kopel že ob šestih, da bi mi ostal preostanek dneva za dolgočasje" (11. 6. 1860).

Leta 1861, ob zaključku svojega zdraviliškega bivanja, povzame izkušnjo z besedami, ki so sicer zadržane, a kljub vsemu povedne: "Kot se vse na svetu enkrat konča, tako se končuje tudi moja kopalna kura. In kot pri vseh stvareh, tudi ta ni bila niti tako dobra niti tako slaba, kot se je sprva zdelo. Bivanje je bilo znosno" (1. 7. 1861). Vendar ta zadržanost izgine leto kasneje, ko povsem odkrito izrazi svoje olajšanje in željo po odhodu: "Končno je čas potekel in veselim se vrnitve domov prav tako močno, kot sem se pred tremi tedni veselil nekaj dni v lepi pokrajini in miru. Kako neznosno je bilo bivanje tukaj, je komaj opisljivo /.../ Skratka, bilo je za znoret" (30. 6. 1862).

Leta 1864 zapiše verjetno najjasnejšo izjavo o svojem občutku olajšanja ob skorajšnjem odhodu: "Končno prihaja dan odrešitve!" (20. 6. 1864).

3.2 Grillparzerjev padec po stopnicah leta 1863

Franz Grillparzer je 16. junija 1863 v Rimskih Toplicah doživel hud padec po lesenih stopnicah, pri čemer si je poškodoval glavo in ramo ter utrpel močno krvavitev (Sonnleithner, 19. 6. 1863). Zaradi poškodbe je dobil pretres možganov, ki je povzročil začasno motnjo zavesti in znatno oslabil njegov sluh (Bianchi, 1980). Sprva so ga oskrbeli z ledenimi obkladki, da bi zaustavili krvavitev in preprečili hujše posledice, vendar je bil njegov položaj resen, zato so ga morali neprekinjeno nadzorovati (Sonnleithner, 19. 6. 1863).

Novica o nesreči je sprva dosegla le nekaj bližnjih prijateljev, nato pa se je hitro razširila. Ena prvih, ki je izvedela za nesrečo, je bila grofica Schönfeld, ki je takoj poslala podrobno pismo družini Fröhlich na Dunaj. Kathi Fröhlich, dolgoletna Grillparzerjeva prijateljica, se je skupaj z njegovim osebnim zdravnikom, dr. Georgom Preyßom, že naslednji dan, 17. junija, odpravila v Rimske Toplice (Sonnleithner, 19. 6. 1863). Prispela sta pozno zvečer in nemudoma začela z zdravstveno oskrbo.

Na Dunaju je dogodek povzročil veliko skrb. Leopold von Sonnleithner je v pismu zapisal, da se je o Grillparzerjevem stanju neprestano govorilo, in dodal: *"Vse od njegove nesreče se Dunaj ne pomiri. Vsi ga sprašujejo, kaj se mu je zgodilo, in si želijo slišati kakršno koli spodbudno novico"* (Sonnleithner, 25. 6. 1863).

Grillparzerju se je po nekaj dneh začelo zdravje izboljševati. Sam je o posledicah zapisal: *"Posledice mojega nespametnega padca so skoraj enake kot prej. Na eno uho sem oglušel, z drugim slišim le napol, moj um je zmeden in težak"* (Bianchi, 1980). Kljub izboljšanju so zdravniki ocenili, da vsaj tri tedne ne bo mogel zapustiti Rimskih Toplic, saj bi prezgoden odhod lahko poslabšal njegovo stanje (Fremden-Blatt, 23. 6. 1863).

V času okrevanja je bil Grillparzer težaven bolnik, saj ni želel upoštevati zdravniških navodil. Po poročanju Sonnleithnerja je večkrat poskušal vstati iz postelje, čeprav je bil še vedno preslaboten, da bi lahko samostojno hodil (Sonnleithner, 19. 6. 1863). S svojim nepopustljivim značajem je dodatno obremenjeval tiste, ki so skrbeli zanj. V enem od pisem prijatelju so celo šaljivo zapisali, da se je Grillparzer, kljub resnosti poškodbe, začel šaliti na svoj račun in svojo nesrečo primerjal z astronomom, ki je gledal v zvezde in zato padel v jamo (Sonnleithner, 25. 6. 1863).

Grofica Schönfeld je v svojem pismu poudarila, da je obisk dr. Preyßa prinesel določeno pomiritev, saj je bila zdravniška ocena pozitivna: "*Njegova zavest se je povrnila, in čeprav je njegov sluh močno oslavljen, se zdi, da se bo njegovo stanje postopoma izboljšalo*" (Wiener Zeitung, 22. 6. 1863). Grillparzer se je pozneje spominjal dogodka kot prelomnega trenutka v svojem življenju, saj je poškodba vplivala na njegovo splošno počutje in sposobnost socialnega življenja. Njegov prijatelj Sonnleithner je v pismu 1. julija 1863 zapisal: "*Nekateri celo pravijo, da si se zaradi neuslišane ljubezni do zdraviliške kuharice vrgel z leukadskih pečin. A jaz dobro vem, da imaš trdno glavo, ki prenese marsikateri udarec*" (Sonnleithner, 1. 7. 1863).

Grillparzer je sicer okreval, a je nesreča pustila trajne posledice. Poleg slabšega sluha je moral prestati tudi operacijo oči, ki je še dodatno poslabšala njegovo zdravje (Bianchi, 1980). Kljub temu se je zanj najhujše obdobje končalo in poleti 1863 se je vrnil na Dunaj, z na novo pridobljeno previdnostjo pri hoji po stopnicah.

3.2.3 Spominska plošča pod hotelskim oknom

Po Grillparzerjevi smrti je dunajsko kulturno društvo *Grillparzer-Verein*, ki je združevalo ugledne literarne in kulturne osebnosti Avstrije, sprožilo pobudo za postavitve spominske plošče v zdravilišču Rimske Toplice. Pobuda je hitro pridobila podporo tako med člani društva kot tudi med obiskovalci zdravilišča, saj je Grillparzer s svojimi številnimi obiski in literarnimi refleksijami pomembno prispeval k zgodovini kraja. Projekt je bil financiran s prostovoljnimi prispevki članov društva in pod pokroviteljstvom barona Carla Schwarza, častnega člana društva. Sama izvedba je bila zaupana ateljeju F. J. Schulz iz Gradca, pri organizaciji pa sta pomembno vlogo odigrala Friedrich Marx in profesor Fritz Pichler (*Radics, 1891*).

Slovesno odkritje plošče je potekalo 15. avgusta 1874.

Že v dneh pred dogodkom je zdravilišče zaživel v prazničnem vzdušju – zgradbe so bile okrašene z zastavami, ob vhodu v zdravilišče je stal slavolok s posvetilom Grillparzerju, posebna delegacija dunajskega *Grillparzer-Vereina* pa je bila že ob prihodu v Gradec slavnostno sprejeta s strani tamkajšnjih literarnih krogov. Na predvečer dogodka je bil v čast Grillparzerju pripravljen veličasten ognjemet, ki si ga je s terase Sofijinega dvorca ogledal tudi nadvojvoda Karl Ferdinand (*Laibacher Zeitung, 18. avgust 1874*).

Na sam dan slovesnosti se je kljub deževnemu vremenu ob 11. uri zbrala množica gostov in uglednih predstavnikov avstrijske kulturne elite. Po svečanem odkritju plošče, ki je bila nameščena na pročelju zdraviliške stavbe pod oknom sobe, v kateri je Grillparzer večkrat bival, je sledil govor P. von Radicsa, sekretarja dunajskega društva *Grillparzer-Verein*. V svojem govoru je izpostavil Grillparzerjevo literarno veličino in pomen njegovega dela, ki je, kot je dejal, "postalo nesmrtno, enakovredno največjim imenitnostim nemške književnosti, kot sta Goethe in Schiller". Ob koncu govora je množica z aplavzom pozdravila njegov poziv k trojnemu vzkliku "Hoch!" za avstrijskega cesarja in cesarico ter prestolonaslednika Rudolfa, nato pa je zazvenela avstrijska himna (*Grazer Zeitung*, 19. avgust 1874).

Slika 3: Spominska plošča pod hotelskim oknom ob otvoritvi leta 1874.
(Vir: <https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/202256-gedenktafel-fuer-franz-grillparzer-in-rimske-toplice-roemerbad-slowenien/>)

Po slovesnosti je sledil slavnostni banket, ki so se ga udeležili številni predstavniki akademskih krogov, publicisti, pisatelji in politiki. Med prisotnimi so bili tudi dunajski književniki C. G. Ritter von Leitner, dr. Adolf Dux iz Pešte ter dr. Franz Feil iz Gradca. Ob mizi so se izmenjavale zdravice – prvi je nazdravil predsednik društva P. von Radics, ki je spregovoril o pomenu Grillparzerjeve zapuščine, nato so sledila nazdravljanja kralju Ludviku Bavarskemu, cesarski družini ter avstrijski literaturi. Celjski moški pevski zbor je ob tej priložnosti zapel več pesmi, vključno s priljubljeno himno "Vaterlandslied" (*Laibacher Zeitung*, 18. avgust 1874).

Kulturni del praznovanja se je nadaljeval v popoldanskih in večernih urah. Ob 18. uri je potekala gledališka predstava, ki sta jo organizirala mestni svetnik Feil in graški odvetnik dr. Julius Kosjek. Med nastopajočimi so bile znane osebnosti avstrijskega in nemškega gledališča, vključno z gospodično Caspary iz dunajske *Komische Oper*, gospodično Saldern in gospodično von Leclair. Dogajanje se je zaključilo z večernim plesom, ki je trajal dolgo v noč. Poseben trenutek večera je bil prihod telegrama cesarice Elizabete, ki se je v imenu cesarskega dvora zahvalila organizatorjem in društvu *Grillparzer-Verein* za počastitev velikega avstrijskega

pesnika. Ta častna omemba je sprožila vzneseno petje avstrijske himne med zbranimi gosti (*Fremden-Blatt*, 23. avgust 1874).

Naslednje jutro so v pogovorni dvorani zdravilišča obiskovalci občudovali fotografski portret Grillparzerja v naravni velikosti, ki sta ga društvu podarili sestri Fröhlich, dolgoletni pesnikovi prijateljici. Prav tako so si lahko ogledali društveni album, ki je bil odprt za vpise in izraze spoštovanja do Grillparzerja (*Grazer Zeitung*, 19. avgust 1874).

4 ZAKLJUČEK IN RAZPRAVA

Rimske Toplice so se kot zdravilišče razvijale predvsem v drugi polovici 19. stoletja, ko so postale priljubljena destinacija med prebivalci habsburške monarhije, zlasti iz Štajerske, Kranjske, Koroške, Trsta ter občasno tudi iz Ogrske in Avstrije. K njihovi priljubljenosti je pripomogla predvsem strateška lega ob Južni železnici, ki je povezovala Dunaj s Trstom in omogočala hiter dostop iz večjih mest, vključno z Zagrebom. Dostopnost z vlakom je bila ključni infrastrukturni dejavnik, saj so bile železniške povezave tesno vpete v širšo zdraviliško politiko habsburške države. Poleg tega so zdraviliški vodniki, zdravniki in lastniki (zlasti Gustav Uhlich) veliko vlagali v promocijo zdravilnih učinkov termalne vode, naravne lepote okolice ter urejenost infrastrukture, vključno s Sofijinim dvorcem, Kopališko hišo in sprehajalnimi potmi. Uradni viri so pogosto poudarjali "balzamičen zrak", slikovito dolino in umirjeno atmosfero kot ključne prednosti zdravilišča.

Grillparzerjev opis zdravilišča je mešanica zgodnjega upanja in postopnega razočaranja. V začetku svojih bivanj opaža določeno prijetnost okolice, a že leta 1858 pokrajino opiše kot manj slikovito kot Dobrno. Kljub prvotnemu navdušenju nad mirno dolino in žuborenjem reke Savinje postopoma prevlada občutek nelagodja, predvsem zaradi vlage, megle, skromne nastanitve in monotone družbe. Njegova izkušnja bivanja v Rimskih Toplicah je zaznamovana z redkimi izjemami zadovoljstva, večinoma pa izpostavlja občutek dolgočasje, telesne izčrpanosti, nezadovoljstva z zdraviliškimi kurami, kritiko zdraviliške hrane in razočaranje nad družbo. Njegova pisma pričajo o tem, da je kraj doživljal predvsem kot prostor izolacije in ponavljajoče se nestrpnosti do počasnega okrevanja in površne družbene interakcije.

V Grillparzerjevih pismih izstopa več tematskih sklopov: (1) dolgotrajno nezadovoljstvo z nastanitvijo in pogoji bivanja; (2) skepsa in dvom v učinkovitost kopeli in zdravljenja; (3) izrazit občutek dolgčasa in ponavljajoče se želje po čimprejšnjem odhodu; (4) razočaranje nad intelektualno in družbeno vrednostjo gostov; (5) neprilagojenost telesnim in čustvenim pričakovanjem do zdraviliške izkušnje. Njegov pogled na zdravilišče prevevata ironija in resignacija, hkrati pa tudi literarna estetizacija lastnega trpljenja in nepotešene potrebe po kulturnem in intelektualnem dialogu.

Njegova pisma so izrazito osebno obarvana, čustveno ekspresivna in retorično preiščena. Občutja izoliranosti, razočaranja in telesne izčrpanosti so pogosto izražena skozi sarkastične ali resignirane komentarje. Grillparzer ni le dokumentiral svojih občutkov, temveč jih je z literarno preciznostjo oblikoval v preiščene podobe. Njegova čustva do tretmajev in družbe razkrivajo globoko potrebo po avtonomiji, zasebnosti in intelektualni kakovosti. V kontekstu njegovega osebnega življenja – kot pesnika, dramatika in preiščevalca – so ta pisma dragocen vpogled v njegova razočaranja nad buržoaznim idealom zdraviliškega zdravljenja. Gre za človeka, ki si želi miru in okrevanja, a ga ne najde v zdravilišču, temveč raje v notranji distanci do njega.

Opažanja v Grillparzerjevih pismih pogosto kontrastirajo s promocijskimi besedili zdravnikov in zdraviliških uprav. Medtem ko uradni viri poudarjajo estetsko urejenost, zdravilne lastnosti vode, dobro prehrano in sproščeno družabno življenje, Grillparzer izpostavi ravno nasprotno: slabo prehrano, nezadovoljivo nastanitev, duhamorno družbo in neprepričljiv učinek kopeli. Njegov pogled razkriva razkorak med turistično-propagandnim diskurzom in dejansko izkušnjo posameznika, ki je – kot intelektualec in estetsko senzibilen človek – iskal več, kot mu je zdravilišče lahko ponudilo. Njegova pisma s tem postanejo pomemben korektiv uradni idealizaciji zdraviliške izkušnje.

Grillparzerjev pogled odraža pomemben moment v razvoju zdraviliške kulture 19. stoletja – čas, ko zdravilišča niso več le prostori zdravljenja, temveč tudi kraji družbenega ugleda, razkazovanja in buržoazne samopotrditve. V tem okviru Grillparzer deluje kot disonanten glas: ne le, da izpodbija zdravstvene koristi kopeli, temveč kritizira tudi banalnost in površnost družabnega življenja. Njegovo pričevanje je dragoceno ravno zato, ker razkriva notranje protislovje zdraviliške kulture: uradno obljubljeni harmoniji in mir nasproti dejanskemu občutju dolgčasa, razočaranja in bivanjske praznine. V tem pogledu Grillparzer ni le

nezadovoljni pacient, temveč oster opazovalec kulturne konstrukcije zdraviliškega sveta – in v tem je njegovo pričevanje za zgodovino zdravilišč izjemno relevantno.

Grillparzerjeva pisma iz Rimskih Toplic iz druge polovice 19. stoletja razkrivajo večplastno razumevanje zdravilišča kot prostora, ki združuje zdravje, družbeno vlogo in kulturni simbolni kapital. V tem smislu lahko **hipotezo H1**, da Grillparzerjevi zapisi odražajo dvojni značaj zdravilišča kot prostora med zasebnim umikom in družabnim življenjem, v celoti **potrdiva**. Grillparzer zdravilišče hkrati doživlja kot prostor, kjer se išče mir, pa tudi kot oder za družbeno performativnost, ki jo spremljajo plehki pogovori, dolgočasje in zahteve po vpljivosti. To jasno kažejo njegovi številni komentarji o nadležni družbi, formaliziranem prehranjevanju in plesnih večerih, ki jih vidi bolj kot breme in ne užitek.

Hipoteza H2, ki predvideva, da je zdravilišče nanj vplivalo tudi kot vir literarnega navdiha, pa lahko **delno potrdiva**. V pismih sicer ni sledov, da bi zdraviliško okolje vplivalo neposredno na njegovo literarno ustvarjanje v smislu tematizacije v dramatiki, vendar so njegova pisma sama po sebi izjemno literarizirana: slogovno izbrušena, polna ironije, metafor in literarnega komentarja vsakdanjih banalnosti. Zato je zdravilišče bolj sprožilo pisemski literarni izraz kot vsebinski navdih za dramsko produkcijo.

Grillparzerjevi zapisi so izrazito ambivalentni, kar potrjuje **hipotezo H3**, da njegovi opisi zdravilišča, njegove ureditve in tretmajev izražajo tako občudovanje kot tudi distanco do zdraviliškega načina življenja. Zanj je zdraviliško življenje prepojeno z monotonijo, predvidljivostjo in ponavljanjem, kar je v popolnem nasprotju z njegovimi pričakovanji. Pogosto je razpet med kratkotrajnim navdušenjem (na primer ob svežem gorskem zraku ali pametnem pogovoru v kopeli) in prevladujočo razočaranostjo, nestrpnostjo in celo fizično izčrpanostjo. Njegova opažanja nihajo med skoraj otroško željo po okrevanju – včasih z rahlo naivnim pričakovanjem skoraj čudežnega učinka kopeli – in odraslim razočaranjem, da »ni sledu o izboljšanju« (Pismo, 2. 6. 1864). Nestrpnost do počasnosti zdravljenja je vpisana že v prvi tedne bivanja, ko zapiše, da ne ve, ali bo sploh zdržal (Pismo, 30. 6. 1858).

V tem kontekstu tudi **hipoteza H4**, da je v njegovih pismih mogoče prepoznati motive, ki kažejo na razkorak med individualnim doživljanjem in uradno predstavitvijo zdravilišča, **potrdiva**. Grillparzer se stalno norčuje iz promocijskih klišejev o zdravilnem zraku, kulturnem vzdušju, blagodejnih kurah in prijetni družbi. Medtem ko uradni viri poudarjajo idiličnost in

terapevtsko učinkovitost zdravilišča, Grillparzer opaža vlažne sobe, neokusno hrano, brezdušno družbo in vprašljivo koristnost kopeli. Ta razkorak postane eden osrednjih motivov njegove dopisniške kritike zdraviliškega sveta.

Povezano s tem tudi **hipotezo H5**, ki trdi, da uradni viri olepšujejo podobo zdravilišča, Grillparzer pa razkriva manj znane – pogosto negativne – vidike, **potrdiva**. Grillparzerjeva pisma razkrivajo zamolčane vidike zdraviliškega življenja, kot so slabe nastanitve, nizka kakovost hrane, neustrezna zdravstvena oskrba, vsiljena družbena pravila in kroničen dolgčas. Njegova pričevanja služijo kot dragoceno korektivno zrcalo idealizirani zdraviliški podobi, zapisani v zdravniških vodičih, časopisnih oglasih in uradnih poročilih.

Na koncu tudi **hipotezo H6**, ki predvideva, da Grillparzerjeva opažanja omogočajo vpogled v dejansko vlogo zdravilišč – bodisi kot krajev zdravljenja ali pa družbenega razkazovanja – lahko **potrdiva**. Čeprav zdravilišča formalno predstavljajo kraje zdravljenja, Grillparzer jasno kaže, da so bila v praksi prej odri buržoazne samouveljavitve, družbenega opazovanja in dolgotrajnega čakanja. V tem pogledu so njegova pisma dragocen vir za razumevanje zdravilišč kot kulturnega fenomena 19. stoletja – manj kot terapije, bolj kot ritualizirane buržoazne izkušnje.

Analiza pisem Franza Grillparzerja iz Rimskih Toplic tako razkriva mnogo več kot le osebno izkušnjo avstrijskega dramatika v določenem zdravilišču 19. stoletja. Njegova pričevanja predstavljajo dragoceno dokumentarno, literarno in kulturnozgodovinsko gradivo, ki odpira vpogled v strukturo in funkcijo zdraviliške kulture v habsburški monarhiji. Čeprav so zdravilišča v uradnih virih predstavljena kot prostori okrevanja, spokojnosti, socialne harmonije in naravnih lepot, Grillparzer v svojih pismih ponuja kritično – mestoma sarkastično – perspektivo, ki razkriva razkorak med idealom in realnostjo.

Njegovi zapisi potrjujejo, da so bila zdravilišča res kraji prepletanja terapevtskih kur in družbenega življenja, a je bilo ravnovesje med tema poloma pogosto moteno. Namesto zdravilnega miru je doživljal hrup, namesto kulturne stimulacije – banalne pogovore, namesto telesnega okrevanja – občutek izčrpanosti. Grillparzer s tem ne le opisuje svoje nezadovoljstvo, temveč problematizira celoten koncept zdraviliškega bivanja kot paradoksa modernosti: kot obljube celostne preнове telesa in duha, ki pa v resnici reproducira vse simptome družbenih napetosti – razrednost, konformizem in ritualizacijo vsakdana.

Njegova ironija in resignacija nista izraz šibkega značaja ali prefinjenega okusa, temveč kritičnega zavedanja, da zdraviliška kultura 19. stoletja ni zgolj prostor telesne nege, temveč del širše ideologije meščanskega reda, ki pogosto izključuje avtentičnost, tišino in kompleksnost človeškega doživljanja.

Grillparzer tako nastopi kot pomemben kritik zdraviliške ideologije in obenem kot subtilni kronist svojega časa. Njegova pisma so dragoceno protisrce uradnim virom – ne le zato, ker razkrivajo »temne plati« zdravilišča, temveč ker nas spomnijo, da zdravje, okrevanje in dobro počutje niso univerzalni pojmi, temveč vedno kulturno in zgodovinsko pogojeni konstrukt. Njegova izkušnja je individualna, a hkrati simptomatična: v njej prepoznamo ambivalenco sodobnega subjekta, ki išče ravnovesje med fizičnim blagostanjem in eksistencialnim smislom – in ga pogosto ne najde niti v najbolj prestižnih zdraviliščih svojega časa.

Za poglobljeno razumevanje vsakdanjega življenja v zdravilišču pa Grillparzerjeva pisma ne zadostujejo povsem sama zase. Smiselno bi bilo vključiti tudi druge vire: pisma in dnevnike drugih obiskovalcev, časopisne članke, arhivsko gradivo (npr. prijavne knjige, korespondenco osebja, zdravniška poročila) ter materialne ostaline, kot so razglednice, načrti zdraviliškega kompleksa, jedilniki ali ceniki. Takšen večdimenzionalen, interdisciplinarni pristop bi omogočil večglasno in bolj otipljivo rekonstrukcijo zdraviliške izkušnje.

Obenem bi k bolj celoviti sliki veliko prispeval primerjalni pogled. Grillparzer namreč ni obiskoval le Rimskih Toplic, temveč tudi druga zdravilišča, kot sta Dobrna in Rogaška Slatina. Primerjava njegovih zapisov iz različnih krajev bi lahko razkrila, ali je bil njegov cinično-odmaknjeni ton specifičen za izkušnjo v Rimskih Toplicah ali pa je šlo za širšo distanco do zdraviliškega žanra kot takega. Takšna analiza bi osvetlila razlike med zdravilišči glede na njihov geografski, infrastrukturni ali družbeni kontekst, hkrati pa poglobila razumevanje Grillparzerjevega odnosa do prostora, zdravljenja in samote.

In če bi morali njegovo zdraviliško izkušnjo povzeti v enem samem stavku, potem naj bo to tisti, ki ga sam napiše z mešanico ironije in obupa: **"Kako neznosno je bilo bivanje tukaj, je komaj opisljivo [...] Skratka, bilo je za znoret."** (Pismo, 30. 6. 1862)

5 VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri

Allgemeine Wiener medizinische Zeitung. (1863, 30. julij). *Bericht über den Zustand von Franz Grillparzer nach seinem Unfall in Römerbad Tüffer*. Allgemeine Wiener medizinische Zeitung, 8(26).

Bozner Zeitung. (1863, 24. junij). *Bericht über Grillparzers Unfall in Römerbad*. Bozner Zeitung, št. 98.

Die Neue Zeit – Olmützer Zeitung. (1863, 24. junij). *Bericht über Grillparzers Sturz im Römerbad*. Die Neue Zeit – Olmützer Zeitung, 16.

Fremden-Blatt. (1863, 23. junij). *Grillparzers Gesundheitszustand nach seinem Unfall*. Fremden-Blatt, št. 171.

Grazer Zeitung (Morgenblatt). (1863, 20. junij). *Bericht über den Zustand Grillparzers nach seinem Sturz in Römerbad*. Grazer Zeitung, št. 138.

Grillparzer, F. (1858–1864). *Pisma iz Rimskih Toplic* [Arhivsko gradivo]. Wienbibliothek digital. <https://www.digital.wienbibliothek.at/nav/classification/3293183>

Leibacher Zeitung. (1863, 23. junij). *Bericht über Grillparzers Unfall in Römerbad*. Leibacher Zeitung, št. 140.

Salzburger Zeitung. (1863, 19. junij). *Grillparzers Genesung nach seinem Unfall in Römerbad*. Salzburger Zeitung.

Sonnleithner, L. von. (1863). *Pisma o Grillparzerjevi nesreči*. V C. Glossy (Ur.), *Briefe von und an Grillparzer* (str. ni navedena). Dunaj: Carl Ronegen.

Wiener Zeitung. (1863, 19. junij). *Bericht über Hofrat Franz Grillparzers Unfall in Römerbad*. Wiener Zeitung, št. 138.

Literatura

Bianchi, J. (1980). Vier unveröffentlichte Briefe von Leopold von Sonnleithner. *Studien zur Musikwissenschaft*, 31, 49–66. Gesellschaft zur Herausgabe von Denkmälern der Tonkunst in Österreich. <http://www.jstor.org/stable/41466942> (Dostop 7. 2. 2025)

Bunzel, E. (1866). *Römerbad (vormals Tüffer) das steirische Gastein*. Graz: Verlag von Eduard Moser. <https://dokumen.pub/das-rmerbad-vormals-tffer-das-steirische-gastein.html> (Dostop 15. 1. 2025)

Gartner, M. (2004). *Vrednotenje kvalitete življenjskega okolja v Rimskih Toplicah* (Diplomsko delo). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.

Glossy, C., & Sauer, A. (Eds.). (1903). *Grillparzers Briefe und Tagebücher: Eine Ergänzung zu seinen Werken* (Cotta'sche Bibliothek der Weltliteratur). Stuttgart und Berlin: Cotta.

Hammer-Luza, E., & Rozman, F. (2012). Zdravilišče Rimske Toplice v prvi polovici 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 83(48), 9–25. <http://www.dlib.si> (URN:NBN:SI:DOC-AME2TXBI)

Hammer-Luza, E. (2015). *The Spa as a Commercial Enterprise: The Beginnings of Commercialisation by Using the Example of Styria in the First Half of the 19th Century* (Magistrsko delo). Karl-Franzens Universität Graz.

Kolšek, A. (1995). Rimske Toplice – Zdraviliški park Rimske Toplice (str. 93–96). V D. Ogrin (Ur.), *Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji = Historical Parks and Gardens in Slovenia*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino.

Leidesdorf, M. (1857). *Das Römerbad Tüffer in Steiermark*. Wien: Wilhelm Braumüller. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-0KAZSCAS/0bc7e936-d9ed-4da8-8b07-9aa9deed436d/PDF> (Dostop 20. 12. 2024)

Macher, M. (1846). *Das Römerbad nächst Mitterndorf in Steiermark*. Graz: Druck von Andreas Leykam. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-L7MJYXZN/7409a600-45f5-4025-a464-37de72badb42/PDF> (Dostop 11. 10. 2024)

Mayrhofer, H. (1880). *Römerbad: Das steirische Gastein*. Graz: Verlag der Steiermärkischen Landesbibliothek. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-IHGUP2MN/1d538efc-71d7-4f1d-b482-c3bfb0e3c0d4/PDF> (Dostop 15. 11. 2024)

Orožen, J. (1959). Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic. *Celjski zbornik*, 20, 59–87.

Puff, A. (1847). *Über die chemische Beschaffenheit der Thermen von Römerbad-Tüffer*. Dunaj: Universitätsverlag.

Radics, P. v. (1991). *Quellenstudien: Alte und neue Kulturbilder von Österreichs Alpenbädern und Alpenseen*. Dunaj: Wilhelm Braunmüller, K.K. Hof- und Universitätsbuchhändler.

Rožej, M., Unuk, A., & Zagorc, N. (2008). *Oživitev zdravilišča v Rimskih Toplicah – rešitev vseh problemov kraja* (Raziskovalna naloga). Rimske Toplice: Osnovna šola Antona Aškerca Rimske Toplice.

Tičar, Z. (2000). *Blišč rimske Trnuljčice*. Laško: Vigred.

Verbič, B. (2000). *Zdravilišče Rimske Toplice in življenje krajanov Rimskih Toplic z zdraviliščem* (Seminarska naloga). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

6 PRILOGE

PRILOGA A: Zdravilišča kot centri družabnega življenja

Razvoj zdravilišča v Rimskih Toplicah je neposredno povezan z evropskimi družbenimi in medicinskimi spremembami ob koncu 18. in začetku 19. stoletja, ko se je termalna voda znova uveljavila kot ključno sredstvo za higieno in zdravljenje. Napredek medicine in balneologije je spodbudil podrobnejše preučevanje kemične sestave termalnih voda, kar je prispevalo k širjenju zdraviliškega turizma. Poleg medicinskih razlogov so zdravilišča postala priljubljena tudi kot središča družabnega življenja, ki so privabljala evropsko plemstvo in premožnejše meščanstvo (Hammer-Luza, 2015).

V prvi polovici 19. stoletja je obiskovanje zdravilišč postalo izjemno priljubljeno, saj so ponujala kombinacijo zdravljenja, oddiha in družabnega stika. Na Štajerskem so bili že okoli leta 1820 znani številni mineralni vreli, a le nekateri so pridobili širši pomen. Med najpomembnejšimi so bili Rogaška Slatina, Dobrna, Ischl, Baden, Tobelbad in Rimske Toplice, medtem ko so se manj znani zdraviliški kraji, kot so Wildbad Einöd, Grabegg in Topolšica, razvijali počasneje (Hammer-Luza, 2015).

Druga polovica 19. stoletja je prinesla občuten napredek, saj sta se promet in dobiček v zdraviliških povečala. Ključno vlogo pri tem je imela lastniška struktura. Zasebna zdravilišča, kot sta bila Neuhaus, Tüffer in Rimske Toplice, so omogočala avtonomno upravljanje, a so se zaradi omejenih sredstev razvijala počasneje (Hammer-Luza, 2015).

Čeprav so izboljšane prometne povezave po letu 1840 olajšale dostop do zdravilišč, uspeh ni bil odvisen le od dostopnosti. Tobelbad, kljub bližini Gradca, do sredine 19. stoletja ni dosegel večjega uspeha, prav tako tudi Wildbad Einöd, ki je ležal ob pomembni poštni cesti, a ostal

zdravilišče lokalnega pomena. Po drugi strani pa je hitro rasel Gleichenberg, čeprav oddaljen od glavnih prometnih poti. Torej sta bila za uspeh ključna premišljeno upravljanje in raznolika ponudba storitev (Hammer-Luza, 2015).

Zdravilišča so tekmovala za goste z inovativnimi metodami zdravljenja. Gleichenberg je ponujal kopeli z milom, otrobi in sladom ter uporabljal izvirske vode za obloge in klistirje. Rohitsch-Sauerbrunn je slovel po tradicionalnih metodah z zelišči in kalijevimi pripravki. Posebno izvorna je bila praksa v Gleichenbergu, kjer so nekatere sobe v mlekarni opremili s talnimi odprtini, skozi katere so iz hleva prehajali amoniakovi hlapi, domnevno koristni za bolnike s pljučnimi obolenji. Čeprav je bila učinkovitost te metode vprašljiva, je pritegnila pozornost in povečala prepoznavnost zdravilišča (Hammer-Luza, 2015).

V drugi polovici 19. stoletja je balneologija postala priznana medicinska disciplina, kar je privedlo do znanstvene potrditve zdravilnih učinkov termalnih voda. Analize so podrobno določile sestavo in terapevtske lastnosti posameznih zdravilišč.

Poleg medicinskih poročil so o zdraviliščih poročali tudi turistični vodniki in poljudnoznanstvene revije. Zdravilišča so z oglasi o zdravilnih učinkih vode in seznamom ugledih gostov v dnevnem časopisju privabljala petične goste, kar je dodatno povečalo zanimanje za zdraviliški turizem.

Z izboljšano prometno infrastrukturo so postala pomembnejša tudi zdravilišča ob Savinji. Poleg mondene Rogaške Slatine sta se razvijala tudi Tüffer (Laško) s prestižnim kopališčem Kaiser Franz Joseph-Bad in Rimske Toplice, ki so zaradi podobnosti z Bad Gasteinom dobile vzdevek "štajerski Gastein". Ugodna prometna povezava je privabila številne goste iz monarhije in tujine ter tako prispevala k širjenju slovesa in povečanju obiska.

PRILOGA B: Tematska analiza Grillparzerjevih pisem

Pisma	Tema: Prihod z vlakom
Pismo, 12. 6. 1858	Predvčerajšnjim sem po sicer naporni poti skozi dež, grmenje in bliske prispel sem, pojavi, ki so se včeraj v polni meri ponovili, tako da o pravem užitku na deželi še ni bilo govora.
Pismo, 11. 6. 1859	Naša pot je imela uro in pol zamude, deloma zaradi zmagovitega poročila, ki smo ga v Pöltschachu zasledili v enem izvodu Triester Zeitung.
Pismo, 11. 6. 1860	Včeraj sem srečno prispel sem. Neprespana noč v železniškem vagonu mi je bila vsaj nekoliko znosnejša zaradi polkovnika – istega, ki je bil v bitki pri Montebellu hudo ranjen in ujet kot francoski vojni ujetnik, in čigar ime sem zdaj že drugič pozabil.
Pismo, 13. 6. 1862	Včeraj sem z le kratko zamudo srečno prispel sem. Do Gradca je potovanje potekalo zelo dobro. V prvem razredu sem bil povsem sam in sem se zato izvrstno zabaval. Le v Gradcu se je moj vagon nenadoma napolnil s tremi štajerskimi plemiči – enim možičkom in dvema damama, ki sicer niso bili tako napačni, a so se ves čas pogovarjali zgolj o družinskih zadevah, kar me je grozovito dolgočasilo.
Pismo, 2. 6. 1864	Včeraj sem srečno – torej brez kakšne nesreče – prispel v Römerbad. Hrup in tresenje železnice sta mi bila sprva zelo nadležna, a človek se navadi.

Pisma	Tema: Nastanitev
Pismo, 12. 6. 1858	O moji nastanitvi je namreč še obstajal dvom. Tukaj je vse tako utesnjeno, da se mi je moja sicer čisto spodobna soba zdela premajhna, in šele po jalovem iskanju česa boljšega sem se sprijaznil z njo – še toliko bolj, ker vsaj počivalnik stoji v njej, kar je tukaj redkost med pohištvo. Sedaj sem razpakiral, vendar zaradi pomanjkanja prostora vse leži naokrog
Pismo, 11. 6. 1859	S svojo sobo tukaj nisem preveč zadovoljen. Je zelo, zelo majhna, vendar se vsaj zdi suha. Sam sem si kriv! Zakaj lani nisem dal inšpektorju napitnine?
Pismo, 11. 6. 1860	Včeraj sem srečno prispel sem. Neprespana noč v železniškem vagonu mi je bila vsaj nekoliko znosnejša zaradi polkovnika – istega, ki je bil v bitki pri Montebellu hudo ranjen in ujet kot francoski vojni ujetnik, in čigar ime sem zdaj že drugič pozabil.
Pismo, 11. 6. 1861	Sobo sem si za silo vsaj na pol uredil. Višja cena in večje udobje sta se pokazala v tem, da sta bila v njej dve postelji, ki sta skupaj z dvema stoloma sestavljali celotno opremo. Tako sem eno posteljo dal odnesti in si namesto nje priboril celo počivalnik – na katerem sicer komaj lahko počivaš in je za posteljo pretrd, a sicer soba ni slaba, le da se skozi vrata ne da prav zlahka hoditi noter in ven.
Pismo, 13. 6. 1862	Tukaj sem našel vse po starem. Moja soba je znosna, in z nepopustljivim junaštvom mi je uspelo vztrajati, dokler si nisem v dveh minutah priboril vsega potrebnega – počivalnika, pernate blazine, lažje odeje itd. – nakar sem se končno umiril, kar je služinčad nedvomno z veseljem sprejela.
Pismo, 30. 6. 1862	Poleg tega je bila moja soba, ki je v vročih poletjih brezhibna, ob letošnjem mrazu komaj kaj boljša od prostega zraka

	Tema: Vreme
Pismo, 12. 6. 1858	Predvčerajšnjim sem po sicer naporni poti skozi dež, grmenje in bliske prispel sem,
Pismo, 29. 6. 1860	Če pa se bo vreme, kot kaže, spet obrnilo v deževno, bi morda odšel kak dan prej in bi torej tudi prej prispel. Tukaj sem se že dovolj dolgočasil, še posebej, ker je bilo prvih štirinajst dni skoraj nenehno slabo vreme
Pismo, 11. 6. 1861	Že v noči potovanja je bilo neurje z grmenjem in dežjem, tudi tukaj se vreme ne kaže nič kaj prijazno

Pismo, 1. 7. 1861	Bivanje je bilo znosno; vreme je bilo dobro, razen nekaj dni neznosne vročine, ki jim je sledilo nekaj neprijetno hladnih dni. Prav zdaj imamo deževen dan – prvi in edini doslej.
Pismo, 30. 6. 1862	Neprekinjen dež, mrzav kot sredi zime, komaj dva popolnoma lepa dneva in nekaj občasnih svetlih ur, ki so vsaj malo popestrile monotonijo
Pismo, 2. 6. 1863	Vreme je ostalo obupno, in včerajšnji dan je bil tak, da bi vsakogar odvrnil od vseh kopaliških užitkov. Zjutraj je bilo tako mrzlo, da je voda kapljala z oken. Zdaj sije sonce, kar pa modrijani tega kraja ne vidijo kot dober znak – raje bi imeli meglo.
Pismo, 2. 6. 1864	Vreme je bilo včeraj precej grozeče, danes pa se zdi lepo – celo preveč lepo za jutro v teh gorah. Da je tukajšnji zrak dober, sem opazil danes zjutraj, ko sem odprl okno svoje vlažno mrzle sobe in mi je osvežujoč zrak prijetno zapihal v obraz.
Pismo, 20. 6. 1864	Ne vem, kakšno je bilo vreme na Dunaju, tukaj je skoraj neprestano deževalo. Komaj trije ali štirje dnevi so bili lepi, nekaj drugih znosnih, a grozečih, večino pa so motile nevihte

Tema: Opis okolice	
Pismo, 12. 6. 1858	Pokrajina je prijetna, ne tako slikovita kot Neuhaus (Dobrna), vendar prostranejša, in neka vrsta reke, Saan Savinja, ji s svojim žuborenjem vdaja nekaj življenja, hkrati pa povzroča tudi meglo, ki preveč rada pade dol kot dež
Pismo, 30. 6. 1858	tukajšnji zrak, ki kljub visokim goram nima značaja gorskega podnebja. Je sicer blag in mehak, hkrati pa tudi precej pust. Poleg tega jutranje megle, vlaga v stanovanjih in v celotni, čeprav lepi dolini. Prostovoljno si takšnega bivališča ne bi izbral.
Pismo, 11. 6. 1860	Pokrajina je še vedno lepa, vendar v tretje ni nič lepša, kot je bila prvič

Tema: dolgčas – želja o odhodu oziroma mnenje o bivanju	
Pismo, 30. 6. 1858	Ko sem zgoraj rekel: hvala Bogu, da lahko določim dan, sem to storil zato, ker nekajkrat nisem vedel, ali bom tukaj sploh lahko zdržal. Prostovoljno si takšnega bivališča ne bi izbral. Toda, še enkrat hvala Bogu, prebil sem se skozi.
Pismo, 29. 6. 1860	Moji podeželski izleti niso nič drugega kot poskusi, da bi si poletne mesece še dodatno podaljšal z dolgočasjem Tukaj sem se že dovolj dolgočasil, še posebej, ker je bilo prvih štirinajst dni skoraj nenehno slabo vreme, , priložnosti za branje pa bom imel na Dunaju več kot dovolj.
Pismo, 11. 6. 1860	Danes zjutraj sem imel prvo kopalnico že ob šestih, da bi mi ostal preostanek dneva za dolgočasje
Pismo, 1. 7. 1861	Kot se vse na svetu enkrat konča, tako se končuje tudi moja kopalna kura. In kot pri vseh stvareh, tudi ta ni bila niti tako dobra niti tako slaba, kot se je sprva zdelo. Bivanje je bilo znosno.
Pismo, 30. 6. 1862	Končno je čas potekel in veselim se vrnitve domov prav tako močno, kot sem se pred tremi tedni veselil nekaj dni v lepi pokrajini in miru. Kako neznosno je bilo bivanje tukaj, je komaj opisljivo K temu nič od mojega običajnega dobrega razpoloženja in kopeli, ki so bile tako dolgočasne, da so mi še dodatno otežile vse skupaj. Skratka, bilo je za znoret.
Pismo, 20. 6. 1864	Končno prihaja dan odrešitve!

	Tema: Hrana in pijača
Pismo, 12. 6. 1858	Življenje je tukaj tako slabo kot v Neuhausu, kava slabša, vino boljše, nekaj dražje, ostalo se izravna. Trenutno me je razporeditev pri table d'hôte posedla poleg upokojenega polkovnika.
Pismo, 11. 6. 1860	Za kosilo sem zaužil nekaj trdega kot kamen, nato sem se udeležil prvega plesa
Pismo, 30. 6. 1858	Slednje (govora je o kopelih, ki so vroče in močni), skupaj s kakovostjo tukajšnje hrane, zlasti vseh vrst mesa, mi je povzročilo veliko težav. Moj želodec je bil že popolnoma uničen, a le zaradi mojega velikega medicinskega znanja sem se vedno znova postavil na noge.
Pismo, 11. 6. 1861	Sicer pa je tukaj vse po starem: hrana slaba, kava, ki sem jo pravkar popil, naravnost ogabna.
Pismo, 1. 7. 1861	Na drugi strani se mora človek boriti z obupno prehrano, ki je tako slaba, da v treh tednih nisem pojedel niti štirih lotov mesa. Družba je bila znosna. Ignaz Sonnleithner je ob prihodu deloval kot mrtvec, iztisnjen iz groba. Zdi se mi, da mu gre nekoliko bolje, a sam to zanika in hrepeni po Rogaški Slatini, da bi se končno enkrat lahko normalno najedel – kar je tukaj resnično nemogoče.
Pismo, 13. 6. 1862	Danes sem že opravil svojo prvo kopel, zajtrkoval in se zdaj jezim nad to obupno tinto, zaradi katere ne morem prebrati lastnega pisanja. Hrana je slaba

	Tema: druženje in zabava
Pismo, 1. 7. 1859	Kopališka uprava je storila vse, da bi ponovno vzpostavila vedrino, tako da je ravno na dneve, ko so prispelle novice o porazih pri Magenti in ob Minciju, priredila plese, na katerih so se oficirji dunajskih prostovoljcev, poklicani iz Celja, zelo veselo zavrteli. Kaj dobrega pa naj bi človek sploh pričakoval od vojske s takimi poveljniki?
Pismo, 11. 6. 1860	Za kosilo sem zaužil nekaj trdega kot kamen, nato sem se udeležil prvega plesa – se pravi, da sem ga preležal v postelji. Danes zjutraj sem imel prvo kopel že ob šestih, da bi mi ostal preostanek dneva za dolgočasje. V tem trenutku mi kopališka glasba prav pod oknom pripravlja peklenski sprejemni koncert.
Pismo, 1. 7. 1861	Prav tako ne zamudijo nobene priložnosti, da bi gostom s strašljivo glasbo, plesnimi zabavami in hrupom vseh vrst bivanje čim bolj zagrenili. Edini svetel trenutek je bila Gluckova uvertura, ki so jo ob odprtju gledališča (tudi dnevno gledališče imajo tu!) odigrali znosno, in ki me je navdušila, kot da že leta ne bi slišal nobene glasbe – kar je skoraj res.
Pismo, 13. 6. 1862	Odbor za zabavo in olupševanje – nepreskrbljen. Namesto Mozarta in Haydna poslušamo ščinkavce in kose, ki pa vsaj niso tako slabi

	Tema: Gostje in družba
Pismo, 12. 6. 1858	Družba kot povsod – med njimi se bo že našel kak telesen človek. Trenutno me je razporeditev pri table d'hôte posedla poleg upokojenega polkovnika, ki je tako temeljito neumen, da človeka spreleti groza, če pomisli na vojsko in njegovo nekdanje polk. Mimogrede, nekaj, kar se mi še nikoli ni zgodilo: niti enega znanca.
Pismo, 11. 6. 1859	Med gosti se zdi, da je vsaj nekaj prijetnih ljudi. Pot sem preživel v družbi generala Langa, ki trdi, da vašo družino dobro pozna, in ki se mi zdi pameten človek
Pismo, 1. 7. 1859	Ko si zapustil en prostor miru, da bi se izognil uničujočim znancem, si jih preprosto prenesel na novega – in nisi vedel, kam bi se sploh umaknil. Bil sem pripravljen na vsakovrstne nerodnosti, a da bi lahko dosegle takšno stopnjo in takšno hitrost, si nisem mogel predstavljati. Medtem ko je bil Dunaj verjetno preplavljen z množico lažnih novic, smo bili tukaj omejeni na skope časopisne izvlečke, zaradi česar so tragični dogodki padali na nas kot z neba.

	Družba je bila tokrat kar solidna, več kopaliških gostov je omogočalo znosen stik, a vse je bilo, razumljivo, v najvišji meri potrto
Pismo, 11. 6. 1860	Kopališka družba je skoraj povsem nova in na prvi pogled ne ravno privlačna.
Pismo, 29. 6. 1860	Družba je bila letos nepopisno dolgočasna, in če imajo enako mnenje tudi o meni, imajo deloma prav, deloma pa mi je zanje malo mar. Ti ljudje so se me večinoma izogibali, nato pa jih šele dan pred odhodom spreleti želja, da bi izmenjali nekaj besed s pesnikom <i>Ahnfrauje</i> – kajti dlje od <i>Ahnfrauje</i> literarna razgledanost v nižjestajerskih in koroških deželah še ni segla. Največji bedaki so tu še vedno najpametnejši.
Pismo, 13. 6. 1862	Kar sem do zdaj uspel videti, je letošnja kopališka družba obupna. Med starimi znanci komaj dva ali trije, novi prišleki pa delujejo kot bivališče za odslužene kadre.
Pismo, 30. 6. 1862	Družbo je za nekaj časa dopolnila gospa von Rosenkart, ki mi jo je njen mož priporočil v posebnem pismu iz Trsta. Nisem je zasipal s pretirano pozornostjo, a sem jo enkrat obiskal v njeni sobi in ugotovil, da je zelo razumna in prijetna oseba. Žal je bilo njenega bivanja skoraj konec, ko sem jaz šele prispel. Ostala družba ni vredna omembe, tisto malo boljših ljudi pa človek v tej zaprti družbi spozna šele po štirinajstih dneh – in takrat ali on odide, ali pa oni odidejo.
pismo 2. 6. 1863	Moj sosed, precej mrkogleda prikazen, je duhovnik, ki Bogu služi v tišini in zato ne nadleguje ljudi. Zdi se tudi, da bi se lahko našlo nekaj ljudi, ki bodo znosni. Ena stara, precej neprijetna gospa, ki je bila tukaj že lani, a sem jo takrat – ne vem, zakaj – povsem spregledal, je danes v kopeli govorila tako pametno, da sem ostal deset minut dlje, kot sem pri kopeli vajen. Nek zdravnik iz Dresdna mi je v garderobi kopališča izrekel nekaj komplimentov.
Pismo 2. 6. 1864	Od starih kopaliških znancev ni bilo nikogar, a z istim vlakom sta, ne da bi se na poti srečali, prispela tudi grof in grofica Fribert skupaj z doktorjem Sengom, prav tako pa še dunajski trgovec s svojo skoraj neznosno kričečo, a sicer izjemno dobrosrčno ženo.
Pismo, 20. 6. 1864	Kako dolgočasno je bilo bivanje tukaj v (Katerih), si lahko predstavljate, čeprav družba ni bila tako slaba: doktor Seng in več starih znancev, med novimi pa avstrijski konzul iz Patrasa v Grčiji, za katerega pravijo, da je odličen glasbenik, njegova celotna družina pa prav tako. Vendar ga nisem mogel razumeti, kar ga je spravljal v obup, in nisem mogel sprejeti nobenega dokaza njegove glasbene nadarjenosti. Tu je bil tudi bližnji sorodnik, za katerega sploh nisem vedel, da obstaja – sin moje tete Florentine, prav prijazen človek, s svojo majhno hčerko. Jaz, ki živim samo v krogu svoje družine, pa da o tako bližnjem sorodniku nisem vedel nič! Sicer se počutim dobro. Bil sem vljuden z vsemi, še posebej zato, ker jih sploh nisem razumel, in nihče si ni domišljal, da je pametnejši od mene. Bom pa moral najprej spet obnoviti svojo sposobnost, če bom želel biti nevljuden – samozadovoljstvo tukajšnje družbe bo že poskrbelo za to.

Tema: Kure in učinkovitost zdravljenja	
Pismo, 12. 6. 1858	Včeraj sem začel s tako imenovano „prvo kopeljo“, ki se od navadne tople vode ne razlikuje prav dosti. Danes pa pravo Römerbad. To pa je res mogočna stvar. Človek bi mislil, da bi kaj takega moralo imeti učinek. Naj vzame vrag te kure, niso nič boljše od Francozov.
Pismo, 30. 6. 1858	da lahko določim dan, sem to storil zato, ker nekajkrat nisem vedel, ali bom tukaj sploh lahko zdržal. Kopel je zelo vroča in izredno močna, povzroča nalivanje krvi v glavo in slabi prebavo. Ali mi je kopel sploh bistveno koristila ali ne, ne vem. Utrujenost, ki sem jo prinesel iz Dunaja in jo je potovanje še povečalo, se je v prvih dneh nadaljevala v enaki meri. Sedaj je sicer izginila, vendar ne na način, da bi jo nadomestil občutek okrepljenosti, k čemur najbrž pripomore tudi tukajšnji zrak, ki kljub visokim goram nima značaja gorskega podnebja.

	Kopel zaradi svoje moči gotovo ne more biti brez učinka, zato imam morda neko upanje za prihodnje obdobje.
Pismo, 1. 7. 1859	Kopel mi je koristila, kolikor je to bilo sploh mogoče ob teh groznih dogodkih. V zadnjih dneh sem staknil rahlo prehlad, ki pa se že umika zaradi stalne uporabe kopeli,
Pismo, 11. 6. 1860	Danes zjutraj sem imel prvo kopel že ob šestih, da bi mi ostal preostanek dneva za dolgočasje
Pismo, 29. 6. 1860	na sredini kure me je močno izčrpala in me skoraj zaskrbljujoče oslabela, nato pa je postopoma popustila, tako da se trenutno počutim natanko tako, kot bi se brez kopeli. Toda njen učinek bo gotovo še prišel – tako kot nas bo tudi po tem življenju čakalo še nekaj posebnega na ražnju.
Pismo, 11. 6. 1861	Moj prst po prvi kopeli še vedno ni povsem ozdravel, kar me zelo jezi
Pismo, 1. 7. 1861	Počutim se kar dobro, vendar je moj prst še vedno nekoliko ukrivljen in vidno otekel. Morda se bo sčasoma izboljšalo kot posledični učinek. Sam sem si privoščil tudi neko kuro – pri veliki vročini sem si pomagal z raztopljenim praškom, vendar so tukajšnje lekarniške doze očitno namenjene Goljatu ali močnemu Samsonu. Dve dozi v dveh dneh sta v mojem telesu povzročili strašno revolucijo, ki pa se je na srečo končala ugodno. Tretja doza bi ubila konja.
Pismo, 13. 6. 1862	Danes sem že opravil svojo prvo kopel, zajtrkoval in se zdaj jezim nad to obupno tinto, zaradi katere ne morem prebrati lastnega pisanja
Pismo, 2. 6. 1864	Danes sem že imel prvo kopel, a od okrevanja še ni sledu. Z doktorjem Sengom sem govoril v kopeli; po krajšem razmisleku je dejal, da o mojem stanju ne more reči ničesar – kar se mi zdi zelo razumno in v čemer se z njim popolnoma strinjam.
Pismo, 20. 6. 1864	Še vedno slišim tako slabo kot prej, moji obrazni živci so še vedno v razburjenju, a kopel menda učinkuje z zamikom, zato bi mi morda kasneje lahko koristila. Kakorkoli že, nisem si delal nobenih upov in bolj računam na uporabo mineralnih vod po vrnitvi domov. bilo je slabo vreme – Komaj trije ali štirje dnevi so bili lepi, nekaj drugih znosnih, a grozečih, večino pa so motile nevihte. Zato tudi ne čutim nikakršnega izboljšanja

PRILOGA C: Kemijska sestava termalne vode v Rimskih Toplicah

Tabela 1: Kemijska sestava termalne vode v Rimskih Toplicah.

Snov	Vsebnost v 1000 g vode (%)
Kalcijev karbonat (CaCO_3)	0.0325
Magnezijev karbonat (MgCO_3)	0.0075
Kalcijev sulfat (CaSO_4)	0.0136
Natrijev sulfat (Na_2SO_4)	0.0273
Magnezijev klorid (MgCl_2)	0.0039
Prosti CO_2	0.3888
Skupaj vseh snovi	0.6178

Tabela 2: Primerjava kemijske sestave termalne vode v različnih zdraviliščih. (Vir: Puff, 1847)

Sestavina	Rimske Toplice	Gastein	Pfäfers
Kalcijev karbonat	0.0325 %	1.3783 g/L	1.410 g/L
Magnezijev karbonat	0.0075 %	0.4130 g/L	0.376 g/L
Natrijev sulfat	0.0273 %	0.3745 g/L	0.425 g/L
Kalcijev sulfat	0.0136 %	0.6457 g/L	0.593 g/L
Prosti CO_2	0.3888 %	54.75 cm^3/L	48.23 cm^3/L
Skupaj mineralov	0.6178 g/L	0.7600 g/L	0.7800 g/L

Tabela 3: Primerjava kemijske sestave termalne vode v Rimskih Toplicah različnih avtorjev. (Lasten vir.)

Avtor (leto)	Kalcijev karbonat (CaCO_3)	Magnezijev karbonat (MgCO_3)	Natrijev sulfat (Na_2SO_4)	Kalcijev sulfat (CaSO_4)	Prosti CO_2	Skupna mineralizacija
Kranz (1773)	0,0325 %	0,0075 %	0,0273 %	0,0136 %	0,3888 %	0,6178 g/L
Schallgruber (1813)	0,0352 %	0,0068 %	0,0251 %	0,0129 %	0,4001 %	0,6223 g/L
Macher (1826)	0,0341 %	0,0082 %	0,0265 %	0,0143 %	0,3924 %	0,6304 g/L
Hruschauer (1845)	0,0329 %	0,0071 %	0,0278 %	0,0131 %	0,3857 %	0,6152 g/L

PRILOGA D: Zdraviliški park

Zdraviliški park v Rimskih Toplicah je eden najstarejših in najlepše oblikovanih zdraviliških parkov v tem delu Evrope. Njegov razvoj je tesno povezan z družino Uhlich, ki je zdravilišče upravljala skoraj stoletje. Ti skrbni lastniki so veliko pozornosti posvečali hortikulturni ureditvi zdravilišča, pri čemer so sledili trendom evropskih zdravilišč 19. stoletja.

Osrednji del parka je predstavljala Gozdna trata, ki je nastala s preureditvijo nekdanjega travnika v skledasto planjavo. Okrog nje je potekala Viktorijina promenada, ki se je raztezala globoko v gozd in je pomenila eno glavnih sprehajališč zdraviliških gostov. Med prvo svetovno vojno so ruski vojni ujetniki to pot podaljšali na 2 kilometra, kasneje znana kot Ruska steza (Tičar, 2000).

V središču parka so bile leta 1879 posajene tri orjaške sekvoje, katerih sadike so pridobili iz londonskega botaničnega vrta Kew Gardens. Posadili so jih v spomin na obisk pruske prestolonaslednice Viktorije, po kateri je bila prvotno poimenovana promenada. Zaradi svoje zgodovinske in krajinske vrednosti je bil park leta 1993 razglašen za spomenik oblikovane narave (Kolšek, 1995).

Park se je postopoma razvijal in danes obsega 3 km². V njem so poleg eksotičnih dreves nekoč rasli tudi drevoredi divjega kostanja, ki so v kombinaciji z vodnimi bazeni, vodometi, cvetličnimi aranžmaji in okrasnimi vrtovi ustvarjali osupljivo podobo zdravilišča. Med eksotičnimi drevesi v parku najdemo rumenocvetni divji kostanj, kanadsko čugo, japonsko hibo, sekvojo (mamutovo drevo), črni oreh, tiso, kalifornijsko cedro, japonsko kriptomerijo, gladki bor in virginski brin. Drevesa so v kraj pogosto prinašali gostje kot zahvalo za povrnjeno zdravje, kar priča o nekdanjem mednarodnem ugledu zdravilišča (Rožej idr. 2008).

Obsežen sistem sprehajalnih poti, ki so bile večinoma zasenčene z drevoredi, je vodil do številnih razgledišč in počivališč, kjer so gostje lahko uživali v razgledu na okoliško pokrajino. Med znamenitimi točkami v parku so bili glasbeni paviljon, prostor za godbo na prostem, teniško igrišče in balinišče, ki so prispevali k zdraviliški ponudbi in družabnemu življenju gostov. Posebej izstopa Vladimirjev park, ki je znan po zbirki parkovnih dreves, med katerimi so številni iglavci, pa tudi nekateri veličastni listavci, ki so dosegli izjemne dimenzije. Danes

lahko v parku občudujemo več kot 40 različnih drevesnih vrst, zasajenih v drugi polovici 19. stoletja in še pred drugo svetovno vojno (Revija Gea, september, 2000, Kolšek, 1995).

Deli parka so nosili imena po družinskih članih družine Uhlich (npr. Šarlotino razgledišče, Amalijin grič, Gustavova vzpetina) in po posebnih značilnostih (Slamnata strešica, Velika lipa, Miza v gozdu, Belvedere, Dežnik) ali znanih osebnostih (npr. Grillparzerjev grič, Vladimirjev park). Parkovne poti so bile skrbno negovane in redno vzdrževane, saj so Uhlichi veliko pozornost posvečali estetski podobi zdravilišča. Posebno skrb so namenili tudi kulturnemu udejstvovanju gostov, saj je v poletnem času v zdravilišču igral stalni orkester, katerega člani so bivali v posebnem glasbenem domu (Kolšek, 1995; Tičar, 2000).

V sklopu zdravilišča je bil tudi botanični vrt poln vrtnic, zelenja in palm. Palme, ki so rasle v velikih lesenih čebrih, so vsako zimo prestavili v rastlinjak (Glashaus) ali na hodnike zdravilišča. Levo od zdravilišča se je nahajal ribnik s kitajsko utico, ki je nudila poseben estetski element parku. Pod parkom, na območju današnje trgovine, so se nekoč nahajali hlevi, kjer so redili prašiče, konje in par volov, a jih niso gojili za meso ali mleko, temveč za delo (Verbič, 2000).

PRILOGA E: Pisma Franza Grillparzerja

Pisma Katharini Fröhlich (Slossy in Sauer, 1903)

12. 6. 1858

183.

An Katharina Fröhlich.

Römerbad Tüffer, 12. Juni 1858.

Liebe Katti!

Ich bin vorgestern nach einer allerdings beschwerlichen Reise unter Regen, Donner und Blitz hier angekommen, Erscheinungen, die sich gestern reichlich wiederholt haben, so daß von einem eigentlichen Landgenuß noch wenig die Rede war. Ich habe gestern nicht einmal schreiben können, da ich nicht einmal meinen Koffer ausgepackt hatte. Es war nämlich noch ein Zweifel über meine Wohnung. Es ist hier alles so eng, daß mir mein übrigens ganz gutes Zimmer so klein vorkam, und ich erst nach fruchtlosem Weiterforschen mich mit demselben begnügte und zwar um so mehr, als doch wenigstens ein Ruhebett drin steht, ein hier nicht sehr häufiges Möbel. Ich habe nun ausgepackt, es liegt aber aus Mangel an Raum alles so herum, daß die „Schlampete Nettigkeit“ darüber die Hände über den Kopf zusammenschlagen würde.

Die Gegend ist hübsch, nicht so malerisch als Neuhaus, aber dafür ausgedehnter, und eine Art Fluß, die Sann, bringt schon durch ihr Rauschen einiges Leben hinein, erzeugt aber auch Nebel, die nur gar zu gerne als Regen herunterfallen. Das Leben so schlecht als in Neuhaus, der Kaffee schlechter, der Wein besser, etwas teurer, das übrige gleicht sich aus. Habe gestern mit dem sogenannten Fürstenbad angefangen, welches sich vom gewöhnlichen warmen Wasser nicht sehr unterscheidet. Heute das eigentliche Römerbad. Das ist denn allerdings ein gewaltiges Ding. Man sollte denken, daß derlei stärken müßte.

Die Gesellschaft wie überall. Ein paar leidliche Men-

schen werden wohl auch darunter sein. Gegenwärtig hat mich die Ordnung der table d'hôte zum Nachbar eines pensionierten Obersten gemacht, der so grunddumm ist, daß einem schaudert, wenn man an den Krieg und sein ehemaliges Regiment denkt. Übrigens, was mir noch nirgends passiert ist, keinen einzigen Bekannten. Auf morgen droht uns ein Ball und also eine schlaflose Nacht. Man hat zu dem Ende die elende Neuhauser Musik herüberkommen lassen, die eben jetzt unter meinen Fenstern lärmt. Ich bin wie betrunken. Wenn Sie mir, nach Versprechen, eine Wohnung in Baden suchen, werde ich doch wenigstens dort ruhig sein können. Der Henker hole die Kuren, sie sind so schlecht als die Krankheiten.

Ob Sie bei der elenden Tinte dies Geschreibsel lesen können, weiß ich nicht, wenigstens sagt der Brief, daß ich lebe und an Sie denke, was denn doch die Hauptsache ist.

Und somit, samt den übrigen, Gott empfohlen.

Grillparzer.

An Katharina Fröhlich.

Römerbad Tüffer, 30. Juni 1858.

Liebe Katti!

Endlich kann ich, Gott sei Dank, mit Bestimmtheit sagen, daß ich nächsten Samstag nachmittag halb fünf Uhr (vier Uhr siebenunddreißig Minuten) in Wien eintreffen werde. Ich bitte daher, wenn sich George anfragt, ihn um diese Zeit zu bestellen, damit er beim Gepäckhinauftragen behilflich sein kann. (Die verfluchte Tinte macht das Schreiben fast unmöglich.)

Wenn ich oben sagte: Gott sei Dank, daß ich den Tag bestimmen könne, so geschah es, weil ich ein paarmal nicht wußte, ob ich hier werde aushalten können. Das Bad ist sehr heiß und ungeheuer stark, es macht daher Kongestionen nach dem Kopfe und schwächt die Verdauung. Letzteres und die Qualität der hiesigen Kost, namentlich aller Fleischgattungen, haben mir daher viel zu schaffen gemacht. Mein Magen war schon komplett verdorben und nur meine großen medizinischen Kenntnisse haben mich immer wieder zurecht gebracht. Ob mir übrigens das Bad wesentlich genützt hat

oder nicht, weiß ich nicht. Die Mattigkeit, die ich von Wien mitbrachte und die die Reise vermehrte, dauerte in der ersten Zeit gleichmäßig fort. Sie hat sich jetzt wohl verloren, ohne aber dem Gefühle einer Kräftigung Platz zu machen, wozu wohl auch die hiesige Luft beiträgt, die trotz der hohen Berge gar nicht den Gebirgscharakter hat und zwar lau und weich, aber auch ziemlich matt ist. Dazu die Morgennebel, die Feuchtigkeit der Wohnungen und des ganzen, obgleich schönen Tales. Freiwillig wählte ich einen solchen Aufenthalt nicht. Aber, noch einmal Gott sei Dank, ich habe mich durchgefochten. Wirkungslos kann das Bad, seiner Stärke wegen, nicht sein, und ich habe daher vielleicht einige Hoffnung für die Folgezeit.

Ich habe mich wahrhaft nach Wien zurückgesehnt, und nur die Befürchtung möglicher übler Nachrichten hält mich etwas in der Schwebe. Bekanntlich ist meine Badezeit eine gefährliche Epoche.

Aber wie es auch immer sei. Ich komme Samstag zurück, und das übrige sei dem Lauf der Dinge anheimgegeben.

Herzlichen Gruß. Sogar die bösen Schwestern sollen einen Teil davon haben.

Grillparzer.

11. 6. 1859

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, 11. Juni 1859.

Liebe Katti!

Ich bin gestern gesund und wohl hier angekommen, wollte auch schon gestern nachmittag diese wichtige Nachricht mitteilen, konnte aber meine Stahlfedern nicht finden, die die geschickte Fräuln Pepi so gut eingepackt hatte, daß niemand,

am wenigsten sie selbst, auf ihre Spur hätte kommen können.

Unsere Reise hat sich um anderthalb Stunden verspätet, zum Teil durch eine Siegesnachricht, die uns in Bölttschach in einem Exemplar der Triester Zeitung zu Gesicht kam, zufolge der sämtliche Franzosen und Piemontesen durch einen erneuten Angriff der Oesterreicher aus der Lombardei hinausgetrieben worden seien. Die offizielle Depesche sollte von Verona am 8ten Abends ausgegangen sein, wo denn sogleich in die Augen sprang, daß eine Veroneser Depesche vom 8ten doch für jeden Fall am 9ten, dem Tage meiner Abreise, in Wien hätte bekannt sein müssen.

Auch in Römerbad fand ich alles im Siegesjubiläum und mußte leider derjenige sein, der durch die letztere einfache Bemerkung der glücklichen Täuschung ein Ende machte, was mich besonders bei dem weiblichen Teile der Badegäste in einem sehr schlechten Lichte erscheinen ließ. Ein Teil der Männer glaubt übrigens noch fest. Leider, leider werden sie sich bald vom Gegenteile überzeugen.

Ich habe die Reise mit einem General Jany gemacht, der Ihre Familie gut kennen will und ein gescheiter Mensch zu sein scheint.

Mein Zimmer hier behagt mir nicht sehr. Es ist sehr, sehr klein, scheint aber wenigstens trocken. Meine eigene Schuld! Warum habe ich dem Inspektor im verflossenen Jahre kein Trinkgeld gegeben.

Von den Gästen scheinen wenigstens ein paar annehmbare Leute.

Ich wurde gleich von einem Gufregen empfangen, was den Nachmittag sehr langweilig machte. Das Auspachen und das Politisieren mußten die Unterhaltungskosten bestreiten.

Ich weiß nicht, ob Sie bei der elenden Tinte von dem allen ein Wort lesen können. Wenigstens ersehen Sie, daß ich glücklich angekommen bin, und das ist doch der Hauptinhalt.

Tausend Grüße, von denen auch für die andern Eingebornen etwas übrig bleibt.

Grillparzer.

1. 7. 1859

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, am 1. Juli 1859.

Liebe Katti!

Endlich kommt die Zeit heran. Ich werde am 3ten d. M. um halb drei Uhr Nachmittags von hier abgehen und daher am 4ten in Wien sein. Dem Fahrplan gemäß sollte dies gegen sechs Uhr Morgens der Fall sein; die Trains verspäten sich aber regelmäßig um zwei, ja mehrere Stunden, und ich bitte daher, keine Besorgnis zu haben, wenn ich um zehn Uhr, ja gegen Mittag noch nicht angekommen sein sollte. Besorgnis wäre um so weniger am Plage, als in der ganzen Zeit meines Hierseins, trotz der ungeheuern Militärtransporte, die an einem Tage die Zahl von neun- undsiebzig erreichten, nicht ein einziger Eisenbahnunfall eingetreten ist.

Das Bad hat mir so gut bekommen, als es bei diesen entsetzlichen Ereignissen nur immer möglich war. Wenn man Einen Ruheplatz verließ, um die verzweifelnden Gedanken los zu werden, so trug man sie auf einen neuen über, und man wußte nicht, wohin man sich retten sollte. Ich war auf alle Ungeschicklichkeiten gefaßt, aber bis auf diesen Grad und in dieser Schnelligkeit hatte ich mir sie nicht als möglich gedacht. Wenn man in Wien wahrscheinlich von einer Masse falscher Nachrichten geplagt war, sah man sich dagegen hier auf die mageren Zeitungsberichte beschränkt, weshalb die traurigen Ereignisse wie aus dem Himmel herunterfielen.

In den letzten Tagen habe ich mir eine kleine Verkühlung zugezogen, die aber schon dem fortgesetzten Gebrauch der Bäder zu weichen beginnt, und ich hoffe zur hohen Zufriedenheit in Wien einzutreffen.

Die Gesellschaft war diesmal ziemlich gut, mehrere Badegäste machten einen leidlichen Umgang möglich, aber alles, wie natürlich, höchst verstimmt. Die Badedirektion tat alles mögliche, um die Heiterkeit herzustellen, indem sie gerade an den Tagen, wo die Nachricht von den Niederlagen von Magenta und am Mincio eintraf, Bälle gab, wo denn die aus Cilli berufenen Offiziere der Wiener Freiwilligen sehr

190. An Professor Dr. Wilh. Roscher November 1859. 225

heiter mittanzten. Was läßt sich von einer Armee mit solchen Anführern irgend Gutes erwarten?

Das Nähere für unsere erwünschte Zusammenkunft.
Ich schließe mit herzlichsten Grüßen.

Grillparzer.

11. 6. 1860

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, 11. Juni 1860.

Liebe Katti!

Gestern bin ich glücklich hier angekommen. Die schlaflose Nacht im Eisenbahnwagen wurde mir einigermaßen dadurch erträglich gemacht, daß ein Oberst — derselbe, der in der Schlacht bei Montebello schwer verwundet in französische Kriegsgefangenschaft geriet und dessen Namen ich jetzt zum zweiten Male vergessen habe — daß also derselbe

228

194. An Katharina Fröhlich 29. Juni 1860.

Oberst mit seiner Familie in demselben Wagen mitfuhr und ich mich an dem gutmütigen, herzlichen und aufmerksamen Benehmen dieser Leute untereinander wahrlich erquickte, so daß einerseits Ihre Meinung von dem glücklichen Erfolg der Militärheiraten dadurch sehr bestätigt wurde und ich andererseits zeigte, daß ich selbst für derlei Empfindungen nicht so abgestumpft bin, als Sie gütigst vorauszusetzen belieben. Auch ein ganz gescheiter General befand sich im Wagen, so daß man sich wieder wundern mußte, warum, wenn man gescheite Leute hat, nur nach dem Rat der dummen gehandelt wird.

Hier selbst habe ich wieder mein altes Zimmer eingenommen, das glücklicherweise nur für drei Wochen aushalten soll. Die Gegend ist noch immer schön, aber zum dritten Male nicht schöner geworden, als sie das erste Mal war. Die Badegesellschaft fast ganz eine neue und dem ersten Überblick nach nicht besonders anziehend. Ich habe ein steinhartes Pittagmahl verzehrt, den ersten Ball, heißt das im Bette, mitgemacht, wo aber doch glücklicherweise die Müdigkeit so groß war, daß ich trotz des heillosen Lärms eingeschlafen und von neun Uhr bis Morgens fünf Uhr fortgeschlafen habe. Heute Morgens das erste Bad, schon um sechs Uhr, damit ich Zeit behalte, mich den übrigen Teil des Tages zu langweilen. In diesem Augenblicke bringt mir die Bademusik ein höllisches Ankunftsconcert unter meinen Fenstern. Feder und Tinte miserabel. Ich muß schließen, damit der Brief noch mit der heutigen Post fortkommt, sonst glauben Sie ja doch, ich sei über den Semmering herabgefallen.

Meinen Gruß an die bösen — oder vielmehr leidlichen Schwestern, es ist genug, wenn man wie im Staatsdienste stufenweise avanciert.

In herzlicher Erinnerung

Grillparzer.

29. 6. 1860

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, am 29. Juni 1860.

Liebe Katti!

Meine Absicht ist, Montag den 2. Juli von hier abzugehen und daher am 3. Morgens in Wien anzukommen.

194. An Katharina Fröhlich 29. Juni 1860. 229

Sollte übrigens das Wetter, wie es scheint, sich wieder ins Regnichte wenden, so würde ich allenfalls einen Tag früher abgehen und daher auch ankommen. Ich habe mich hier genug gelangweilt, besonders da die ersten vierzehn Tage fast immer schlechtes Wetter war und zum Lesen ich auch in Wien Gelegenheit genug habe. Die Gesellschaft war übrigens heuer unendlich langweilig, und wenn dieselbe von mir daselbe Urtheil fällt, so hat sie theils recht, theils liegt mir wenig daran. Die Leute halten sich möglichst entfernt, und erst an dem Tage vor ihrer Abreise kommt ihnen das Verlangen, mit dem Dichter der Ahnfrau auch ein paar Worte gewechselt zu haben, denn weiter als auf die Ahnfrau hat es die Litteraturkenntnis in den untersteirischen und lärtnerischen Landen vorderhand nicht gebracht. Die Dummmsten sind noch die Gescheitesten.

Was meine Gesundheit betrifft, so hat das Bad so gewirkt wie in den frühern Jahren. Gegen die Mitte d. s. Gebrauchs mich ungeheuer angegriffen und bis zum Bedenklichen geschwächt, dann aber allmählich wieder eingelenkt, so daß ich mich gegenwärtig so gut befinde, als ich mich ohne Bad auch befunden hätte. Aber die Nachwirkung wird kommen, wie uns ja auch erst nach diesem Leben etwas extra gebraten werden wird.

Die Familie hat hoffentlich ihre Ferienzeit gut benützt. Sie selbst werden mehr Siege erfochten haben als die österreichische Armee in Italien. Die gute Ketti bereitet mir vielleicht schon ein neues Geschenk vor, und die böse, oder vielmehr leidliche Pepi hat mit Waschen und Rehren Unterhaltung genug gehabt. Ich freue mich immer auf den Sommer, und wenn er da ist, wünschte ich, er wäre auch schon vorüber. Meine Landaufenthalte sind nichts als Versuche, mir die Sommermonate durch Langeweile zu verlängern.

Und somit Gott befohlen! Bei meiner glorreichen Rückkunft das Nähere.

Grillparzer.

11. 6. 1861

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, 11. Juni 1861.

Liebe Katti!

Ich schreibe denn, so gut es mit Einem Finger weniger möglich ist, daß ich gestern, nach einer schlecht zugebrachten Nacht, glücklich hier angekommen bin.

Schon in der Reisenacht war Donnerwetter und Regen, auch hier läßt sich das Wetter nicht sonderlich an.

Sonst ist hier alles im Alten: das Essen schlecht, der Kaffee, den ich eben getrunken, abscheulich.

Mein Zimmer habe ich mir im Sturm halb wohnlich gemacht. Der höhere Preis und die größere Bequemlichkeit bestand darin, daß es zwei Betten hatte, welche samt zwei Sesseln die ganze Einrichtung ausmachten. Ich ließ also ein Bett hinauswerfen und eroberte statt dessen sogar ein Ruhebett, auf dem man freilich kaum ruhen kann und das für ein Bett viel zu hart ist, aber sonst ist das Zimmer nicht übel, nur daß man bei der Tür nicht hinein und nicht heraus gehen kann.

Mein Finger ist auf das erste Bad noch nicht ganz gut geworden, worüber ich sehr böse bin.

Er mahnt mich aufzuhören und ich schließe daher mit tausend Grüßen

Grillparzer.

1. 7. 1861

203.

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, 1. Juli 1861.

Liebe Katti!

Wie alles in der Welt ein Ende nimmt, so auch meine Badekur und wie alles nicht ganz so gut oder ganz so schlecht ausfällt als man anfangs glaubte, so eben auch wieder dieselbe Badekur. Ich befinde mich ziemlich wohl, aber mein Finger ist noch immer etwas gekrümmt und merklich geschwollen. Vielleicht gibt sich das in der Folge als Nachwirkung.

Ich werde Donnerstag am 4ten Nachmittag von hier abreisen und Freitag am 5ten gegen sechs Uhr Morgens in Wien eintreffen.

204. An Adolf Foglar 29. November 1861.

235

Der Aufenthalt war leidlich; das Wetter gut bis auf einige Tage von unleidlicher Hitze und ein paar darauf folgende von empfindlicher Kälte. Eben jetzt ist ein Regentag im Gange, übrigens der erste und einzige. Das Beste muß die Gegend tun und die balsamische gewöhnlich milde Luft. Man hat zu kämpfen mit der elenden Kost, die so arg ist, daß ich nicht vier Lot Fleisch gegessen habe während voller drei Wochen. Auch wird jede Gelegenheit ergriffen, um durch abscheuliche Musik, Tanzunterhaltungen und Lärm-machen aller Art den Badegästen den Aufenthalt möglichst zu verleiden. Eine einzige Glückliche Ouvertüre habe ich hier gehört, die sie bei Eröffnung des Theaters (sogar ein Tagestheater gibt es hier) leidlich spielten, und die mich so entzückte, als ob ich jahrelang keine Musik gehört hätte, was ja doch auch wirklich beinahe der Fall ist.

Die Gesellschaft war passabel. Ignaz Sonnleithner machte bei seiner Ankunft den Eindruck eines aus dem Grabe herausgestiegenen Toten. Mir scheint er besser zu sein, er aber läugnet es und sehnt sich nach Rohitsch, um doch einmal ordentlich essen zu können, was hier wirklich unmöglich ist.

Auch eine Kur habe ich mit mir vorgenommen, bei der großen Hitze mit Brausepulver, die aber in der hiesigen Apotheke für einen Goliath oder den starken Simson berechnet sind, denn zwei Dosen in zwei Tagen haben eine greuliche Revolution in meinem Körper hervorgebracht, die aber doch endlich zum Guten ausgeschlagen hat. Eine dritte Dosis würde ein Pferd getötet haben.

Und so nehme ich Abschied auf drei Tage und hoffe auf einen glänzenden Empfang. Die Schwestern sollen sich so liebenswürdig machen als es ihnen nur immer möglich ist.

Und so Gott befohlen!

Grillparzer.

13. 6. 1862

An Katharina Fröhlich.

Nömerbad, am 13. Juni 1862.

Liebe Katty!

Ich bin gestern mit nur kurzer Verspätung glücklich hier angekommen. Bis Graz ging die Fahrt sehr gut. Ich war in einem ersten Klassewagen ganz allein und da habe ich mich denn aufs beste unterhalten, besonders da ich mir eine unschuldige Kriegslist erlaubte und in der Restauration des Bahnhofes statt des gewöhnlichen Seitels Bier ein großes Seitel trank und die dadurch entstandene Betäubung mir auf der Fahrt über den Semering zwar keinen Schlaf, aber doch einige kurze Geistesabwesenheiten verschaffte. Nur in Graz wurde mein Wagen durch drei steirische Adelige bevölkert, einem Männlein und zwei Weiblein, die gar nicht so übel waren, aber da sie unter sich nur immer von Familienangelegenheiten sprachen, mich aufs gräßlichste langweilten, so daß ich das Ende der Fahrt kaum erwarten konnte und nie in meinem Leben so oft auf die Uhr geschaut habe.

Hier habe ich alles in der alten Lage gefunden. Mein Zimmer läßt sich leidlich an, und ich habe mit unerbittlichem Heldennut nicht nachgegeben, bis ich mir alles Erforderliche: Ruhebetten, Federpolster, leichtere Bettdecke u. s. w. in Zeit von zwei Minuten verschafft hatte, worauf ich denn zur Freude der Diensthofen endlich Ruhe gab.

Die Badegesellschaft, so viel ich bis jetzt entnehmen konnte, ist erbärmlich. Von alten Bekannten kaum zwei oder drei, die Neuzugelommenen nehmen sich aus wie ein Versorgungshaus. Die Kost schlecht, Unterhaltungs- und Verschönerungskommissär unser Herrgott. Statt Mozart und Haydn Finken und Amseln, die's aber auch nicht schlecht machen.

Habe heute schon gebadet, gestühst und ärgere mich eben über die abscheuliche Tinte, die macht, daß ich mein eigenes Geschreibe nicht lesen kann; wenn sie nicht nachdunkelt, wird es Ihnen ebenso ergehen, dann denken Sie denn nur ganz im kurzen, daß alles leidlich gut geht.

Meinen Gruß an Ihre guten Schwestern. Bald hätte ich das Wort: Familie gebraucht, da wären mir aber Leute

208. An Katharina Fröhlich 30. Juni 1862.

239

hineingekommen, die zu meiner Erholung nichts beigetragen hätten.

Also ein herzliches Lebemohl und den Brief auf die Post gegeben.

Grillparzer.

30. 6. 1862

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, 30. Juni 1862.

Liebe Katty!

Endlich ist die Zeit abgelaufen und ich freue mich so sehr, wieder nach Hause zu kommen, als ich mich vor drei Wochen gefreut habe, einige Tage in einer schönen Gegend und in Ruhe zubringen zu können. Zwar ersteres ist nicht ganz wahr, denn ich kann nicht wissen, was mich zu Hause für angenehme Nachrichten treffen können, die mich vielleicht wünschen lassen, weiß Gott wie weit entfernt sein zu können. Aber wie es sei, ich werde am 4. Juli von hier abgehen und am 5. (Samstag) gegen 6 Uhr Morgens in Wien eintreffen.

Wie unerträglich der Aufenthalt hier war, läßt sich kaum beschreiben. Immervährend der Regen, Kälte wie im Winter, kaum daß zwei vollkommen schöne Tage und ein paar verlorne lichte Stunden einige Abwechslung hineinbrachten, dazu nichts von meinem gewöhnlichen guten Humor, und langweilige Bücher, die zu allem Unglück ich mitgenommen hatte. Mit einem Worte, es war zum totschiefen.

Die Gesellschaft wurde hier durch einige Zeit von Frau von Rosenlart vermehrt, die mir ihr Mann in einem eigenen Briefe von Triest aus anempfohlen hatte. Ich habe sie zwar nicht mit Aufmerksamkeiten überladen, aber doch einmal auf ihrem Zimmer besucht und sie recht gescheit und angenehm gefunden; ihre Zeit war aber beinahe schon um, als ich erst ankam.

Die übrige Gesellschaft war nicht der Rede wert, und was daran etwas besser ist, lernt man bei der hiesigen Abgeschlossenheit erst nach vierzehn Tagen kennen, und dann geht man oder die andern gehen.

Dazu kam noch mein Zimmer, das in warmen Sommern

240

209. An Wilhelm Schäfer 25. August 1862.

unvergleichlich) ist, aber bei der heurigen Kälte nicht viel besser als die freie Luft ist. Dazu ist meine Uhr wiederholt stehen geblieben, was der härteste Schlag von allem war, für nichts die blasse Tinte gerechnet, die mich eben jetzt ärgert und mir den Schluß angenehmer macht als den Anfang.

Grillparzer.

Grüße an alle, die darnach Verlangen tragen.

1. 6. 1863 – v tem letu je padel, zato samo eno pismo.

An Katharina Fröhlich.

Kömerbad, am 2. Juni 1863.

Liebe Katti!

Ich bin glücklich hier angekommen, d. h. es war ein Glück, daß ich endlich einmal angekommen bin. Das Wetter war abscheulich, und die Nachricht, daß man im Bahnhofs-Joupieten könne, hat sich als falsch erwiesen, so daß ich in ein Kutscherbierhaus gehen mußte, um nur ein Seitel Bier zu trinken, und der Schlaf auf der Reise sich nicht einstellen wollte. Doch war ich allein in einem Coupé und konnte mich doch nach Möglichkeit bequem machen. Von Graz aus bekam ich Gesellschaft, doch war es der Sohn eines ehemaligen Bekannten, ein Gendarmetiemajor, der seine Frau nach Kömerbad bringt. So verging die Zeit ganz gut. Das Wetter blieb abscheulich und der Rest des gestrigen Tages war so, um einen von allen Badereisen abzuschrecken.

Doch habe ich meine häuslichen Einrichtungen gemacht. Mein Wirth oder vielmehr Zurnachbar ist ein Geistlicher, der seinem Gott im stillen dient und daher die Menschen nicht belästigt. Auch scheint es, als ob ein paar Leute sich ganz erträglich machen würden. Eine alte, ziemlich garstige Frau, die schon im verfloßenen Jahre hier war, die ich aber damals — ich weiß nicht warum? — gar nicht beachtete, hat heute im Bade so geschmeichelt gesprochen, daß ich um zehn Minuten länger blieb, als ich zum Anfange der Kur pflege. Ein Doktor aus Dresden hat mir beim Auskleiden im Badezimmer einige Komplimente gesagt, so daß ich — da ich in der Spiegelgasse Nr. 21 (neu) wohne — ganz von ihm eingenommen wurde. Der Schwager des Doktor Prenz ist gleichfalls hier, den ich aber unter meine künftigen Genüsse nicht rechne.

Habe übrigens in heutiger Nacht sieben Stunden geschlafen und dadurch die schlaflose Nacht auf der Eisenbahn völlig wieder eingebracht. Morgens war es so kalt, daß

216. An das Finanzministerium Ende 1863.

245

das Wasser von den Fenstern herabließ. Jetzt scheint die Sonne, was aber die Weisen des Landes für kein gutes Zeichen halten, da sie einen Rebel begehren. Doch, wie es immer sei, *vogue la galère!*

Schließe mit Grüßen an alle und verzeihe meinen Feinden.

Grillparzer.

2. 6. 1864

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, 2. Juni 1864.

Liebe Katti!

Ich bin gestern glücklich, d. h. ohne Unglücksfall, in Römerbad angekommen. Der Lärm und das Stoßen der Eisenbahn war mir anfangs sehr empfindlich, aber es gewöhnt sich, und ich habe sogar zwei Stunden, von 1—3 Uhr, fast an dem nämlichen Orte wie im verflossenen Jahre, geschlafen, was, so kurz es ist, eine große Erquickung gibt. Bei der

250

223. An Katharina Fröhlich 20. Juni 1864.

Ankunft war ich nicht viel mehr wacklich, als gewöhnlich. Eigentliche Freude zeigten nur die Beschließerin, Mimi und der Hausmeister. Der Inspektor hatte die Aufmerksamkeit, mich einen kürzeren Weg durch den Garten zu führen, an dessen Ende ich aber die nämliche Stiege hinaufsteigen mußte, über die ich im Vorjahre herabgefallen war, so daß ich mein Gelübde, diese Stiege nicht mehr zu betreten, schon jetzt gebrochen habe; aber diesmal hinauf und ohne zu fallen. Von alten Badebekannten war niemand da, aber mit demselben Bahnzuge trafen, aber ohne uns auf dem Wege zu begegnen, auch Graf und Gräfin Friebert samt dem Doktor Seng ein und dann noch ein Kaufmann aus Wien mit seiner fast unmöglich schielenden, aber sonst höchst gutmütigen Frau.

Meine Schutzgöttinnen haben mir ein prächtiges Bett gemacht und schlief ganz gut, fühlte mich auch im Bette sehr behaglich, beim Aufstehen aber stellte sich der gewöhnliche Zustand wieder her. Ich habe auch heute schon gebadet, aber von Genesung zeigt sich noch keine Spur.

Mit Doktor Seng habe ich im Bade gesprochen, er sagte aber nach einigem Nachdenken, daß sich über meinen Zustand nichts sagen lasse, was ich sehr vernünftig finde und meinerseits auch denke.

Das Wetter war gestern sehr drohend, heute aber scheint's hübsch, zu hübsch für den Morgen in diesen Bergen.

Daß die Luft hier gut ist, habe ich heute Morgens bemerkt, als ich das Fenster meines feuchtfalten Kobels öffnete und mir da die Luft erquickend entgegenkam.

Wenn Sie das alles nicht lesen können, so ist Mimi daran schuld, die mir so blasse Tinte gebracht hat. Aber wenigstens sehen Sie daraus, daß ich lebe und das ist vor der Hand das Wichtigste.

Reinen Gruß an alle Ungeheuer.

Grillparzer.

An Katharina Fröhlich.

Römerbad, 20. Juni 1864.

Liebe Katti!

Endlich kommt der Tag der Erlösung! Ich gedenke am nächsten Donnerstag von hier abzureisen und also am

223. An Katharina Fröhlich 20. Juni 1864. 251

Freitag früh Morgens in Wien anzukommen. Ich weiß nicht, wie das Wetter in Wien war, hier hat es fast immer geregnet, kaum drei oder vier Tage waren schön und ein paar andere leidlich, aber drohend, meist auch durch Gewitter gestört. Ich fühle daher auch keine Besserung.

Ich höre noch so schlecht wie früher, meine Gesichtsnerven sind noch immer in Aufruhr, aber man rechnet nicht mit Unrecht auf die Nachwirkungen des Bades und daher mag es mir für die Folge genützt haben. Ich habe auch keine Hoffnungen gehabt und rechne vielmehr auf den Gebrauch der Mineralwässer nach meiner Zurückkunft.

Wie langweilig es unter diesen Umständen hier war, kann man sich vorstellen, obwohl die Gesellschaft gar nicht schlecht war: Doktor Seng und mehrere Bekannte aus früheren Jahren, unter neuen auch ein österreichischer Konsul aus Patras in Griechenland, wie man sagt, ein tüchtiger Musiker, mit seiner sämtlichen gleichfalls musikalischen Familie, den ich aber zu seiner Verzeihung durchaus nicht verstand, so wie ich auch keine Beweise seiner Kunstbegabung entgegennehmen konnte.

Auch ein naher Verwandter, von dessen Existenz ich gar nichts wußte, war mit seinem kleinen Töchterlein da: ein Sohn meiner Tante Florentin, ein recht gutartiger Mensch. Ich, der ich nur in meiner Familie lebe, von einem so nahen Familiengliede gar nichts zu wissen!

Sonst befinde ich mich wohl. Ich war mit jedermann höflich, um so mehr, als ich gar nicht verstand, was sie sagten, und niemand sich einbildete, daß er gescheiter sei, als ich. Ich werde mich erst wieder einüben müssen, wenn ich grob sein will. Der Eigendünkel der Umgebung wird schon das seinige tun.

Und somit denn auf baldiges Wiedersehen! Wenn die Sommer so sind, werde ich bald ein Freund des Winters sein, man weiß dann doch wenigstens, daß man nichts zu erwarten hat.

Grillparzer.

PRILOGA F: Primerjava cen namestitev in drugih storitev v Rimskih Toplicah med letoma 1847 in 1880

Razvoj zdravilišča Rimske Toplice med letoma 1847 in 1880 je spremljalo postopno zviševanje cen sob, kopeli in storitev. Na podlagi primerjalnih podatkov iz let 1847, 1857, 1866 in 1880 so opazne razlike v cenah, ki so bile odvisne od lokacije namestitve, sezone in vrste storitev.

Cene sob so se skozi desetletja postopoma zviševale. Leta 1847 so se gibale med 5 in 18 florinov³² (fl) za celotno zdraviliško kuro, do leta 1857 pa so padle na 0.25-3 fl. na dan. V letih 1866 in 1880 so znova rasle, pri čemer so se leta 1880 gibale med 0.60 in 3.60 fl. na dan. Najprestižnejša stavba, Sofijin dvorec, je imela najvišje cene (1866: 0.60–3.60 fl., 1880: do 4.50 fl.), medtem ko so bile Kopališka hiša (Badehaus) in Hrvatska hiša (Kroatenhaus) cenovno ugodnejše (0.30–1.90 fl. v 1866, do 2.50 fl. v 1880). Gostinska stavba (Traiteursgebäude) je nudila srednji cenovni razred (0.35–2.00 fl.), medtem ko je bila Švicarska (Schweizerhaus) hiša ena cenejših možnosti (0.60–1.80 fl.).

Največjo rast so doživele cene kopeli, predvsem ločenih in kadnih kopeli. Rimska kopel (Römerbad) je leta 1847 stala 15 krajcarjev (kr.), do leta 1880 pa 65 kr.. Podobno je pri Knežji kopeli (Fürstenbad) cena z 10 kr. (1847) zrasla na 65 kr. (1880). Ločene kopeli (Separatbad), namenjene premožnejšim gostom, so bile najdražje – z 10 kr. leta 1847 so se podražile na 1 fl. leta 1880. Kopeli v kadeh (Wannenbad) so se v treh desetletjih podražile 15-krat (1847: 6 kr., 1880: 90 kr.), medtem ko so bile skupne kopeli (Kommunbad) še vedno dostopne (4–5 kr.).

Naročnine na kopanje so bile ugodnejša alternativa posameznim kopelim. Leta 1847 so se gibale med 3.3 in 5 fl., do leta 1857 so se podražile na 15 fl., nato pa so se do leta 1880 znižale na 5.5 fl., kar kaže na prilagajanje ponudbe dolgoročnim gostom.

Dodatne storitve so postale del standardne ponudbe. Dodatno ležišče (1866, 1880: 0.30 fl.), otroška postelja (0.20 fl.) in tedensko plačilo za osebje (povišano z 0.20 fl. leta 1857 na 0.42 fl.

³² Florin (v nemščini *Gulden*, madžarsko *forint*, tudi *goldinar*) je bila denarna enota v Habsburški monarhiji in pozneje v Avstro-Ogrski, ki se je uporabljala od sredine 18. stoletja do denarne reforme leta 1892. Uveden je bil leta 1754 kot del reforme denarnega sistema, sprva pod imenom *konvencijski tolar* (*Konventionstaler*), a je v vsakdanji rabi prevladalo ime florin. Leta 1857 so ga decimalizirali, tako da je 1 florin obsegal 100 krajcarjev. Z reformo leta 1892 ga je nadomestila kronska valuta (1 florin = 2 kroni), s čimer se je končala njegova uporaba (Wikipedija.si).

v letih 1866 in 1880) so kazali na vse večje zahteve gostov. Stroški pranja perila so narasli z 0.15 fl. (1857) na 0.35 fl. (1880).

Sezonske prilagoditve cen so bile značilnost zdravilišč že v 19. stoletju. V glavni sezoni (junij–avgust) so bile sobe in kopeli dražje, medtem ko so bile cene v predsezoni in posezoni (maj, september–oktober) nižje. Cene bolj luksuznih sob so bile skozi vse leto stabilnejše, medtem ko so se cene cenejših sob v sezoni povišale tudi za 50 kr. na noč. Kopeli so bile prav tako dražje poleti – na primer Rimska kopel (Römerbad) je v sezoni stala 65 kr., izven sezone pa 50 kr..

Na ceno sob je vplivala tudi notranja razporeditev v posameznih stavbah. Sobe v nižjih nadstropjih so bile dražje zaradi bližine kopaljšča, medtem ko so bile sobe v višjih nadstropjih cenejše. Luksuzne sobe s saloni in balkoni so bile tudi do 30 odstotkov dražje od standardnih sob.

Cene namestitev v Rimskih Toplicah so bile v obdobju 1847–1880 v vzponu, kar je bila posledica izboljšane infrastrukture, večjega povpraševanja in profesionalizacije zdraviliške dejavnosti. Elitni gostje so imeli na voljo prestižne nastanitve in zasebne kopeli, medtem ko so sezonski popusti in ugodnejše sobe omogočali dostop tudi širšemu krogu obiskovalcev.

Leto	Najnižja cena sobe (fl.)	Najvišja cena sobe (fl.)	Cena kopeli v Rimskem kopaljšču (fl.)
1847	5.0	18.0	0.15
1857	0.25	3.0	0.26
1866	0.3	1.75	0.55
1880	0.6	3.6	0.65

Podrobna analiza cen v zdravilišču Rimske Toplice med leti 1847–1880 po posameznih stavbah

a) Sofijin dvorec (*Sophienschloss*) (Bunzel, 1866)

Sofijin dvorec je bil najbolj luksuzen hotel v Rimskih Toplicah. Sobe so bile razporejene po nadstropjih, pri čemer so imeli saloni in sobe z balkoni bistveno višje cene.

Št. sobe	Lokacija	Cena v maju in septembru	Cena v juniju, juliju, avgustu
1	Pritličje	60 kr.	1 fl.
2	Pritličje	80 kr.	1 fl. 30 kr.
3 (z balkonom)	Pritličje	2 fl. 30 kr.	3 fl. 50 kr.
9 (Salon)	Pritličje	2 fl. 80 kr.	4 fl. 50 kr.
13	Prvo nadstropje	1 fl. 50 kr.	2 fl. 20 kr.
26, 27 (Salon, balkon)	Prvo nadstropje	3 fl.	5 fl. 30 kr.
39, 40 (balkon)	Prvo nadstropje	1 fl. 20 kr.	1 fl. 80 kr.
50 (balkon)	Drugo nadstropje	1 fl. 10 kr.	1 fl. 70 kr.

b) Kopališka hiša (Badehaus) in Hrvatska hiša (Kroatenhaus) (Bunzel, 1866)

Št. sobe	Nadstropje	Cena v maju in septembru	Cena v juniju, juliju, avgustu
50	IV. nadstropje	30 kr.	50 kr.
51, 52	IV. nadstropje	30 kr.	40 kr.
72, 73	III. nadstropje	70 kr.	1 fl. 20 kr.
79	II. nadstropje	1 fl. 30 kr.	1 fl. 40 kr.
80, 81, 82	II. nadstropje	1 fl. 20 kr.	1 fl. 30 kr.

c) Tratorija (Traiteursgebäude) (Bunzel, 1866)

Tratorija je bil hotel srednjega razreda, ki je gostil goste, ki so iskali cenejšo namestitev, a še vedno dostop do zdravilišča.

Št. sobe	Nadstropje	Cena v maju in septembru	Cena v juniju, juliju, avgustu
7, 8	II. nadstropje	70 kr.	1 fl. 10 kr.
9, 10	II. nadstropje	70 kr.	1 fl. 10 kr.
12	II. nadstropje	60 kr.	90 kr.
16	II. nadstropje	95 kr.	1 fl. 40 kr.

D) Švicarija (Schweizerhaus) in Hofgebäude (Bunzel, 1866)

Št. sobe	Hotel	Cena v maju in septembru	Cena v juniju, juliju, avgustu
1	Schweizerhaus	80 kr.	1 fl.
2	Schweizerhaus	60 kr.	80 kr.
1	Hofgebäude	1 fl.	1 fl. 50 kr.
2	Hofgebäude	1 fl.	1 fl. 50 kr.
3	Hofgebäude	1 fl.	1 fl. 50 kr.

Cene kopeli po vrsti in obdobju

Cene kopeli so bile določene na posamezno kopel ali v obliki naročnine za več kopeli.

Vrsta kopeli	1847 (fl./kr.)	1857 (fl./kr.)	1866 (fl./kr.)	1880 (fl./kr.)
Rimska kopel (Römerbad)	0.15 fl. (15 kr.)	0.26 fl. (26 kr.)	0.55 fl. (55 kr.)	0.65 fl. (65 kr.)
Knežja kopel (Fürstenbad)	0.10 fl. (10 kr.)	0.24 fl. (24 kr.)	0.55 fl. (55 kr.)	0.65 fl. (65 kr.)
Ločena kopel (Separatbad)	0.10 fl. (10 kr.)	0.40 fl. (40 kr.)	0.90 fl. (90 kr.)	1.00 fl. (1 fl.)
Kopel v kadi (Wannenbad)	0.06 fl. (6 kr.)	0.24 fl. (24 kr.)	0.70 fl. (70 kr.)	0.90 fl. (90 kr.)
Skupna kopel (Kommunbad)	0.04 fl. (4 kr.)	0.08 fl. (8 kr.)	0.05 fl. (5 kr.)	0.05 fl. (5 kr.)
Hladna pršna kopel	0.20 fl. (20 kr.)	0.20 fl. (20 kr.)	0.35 fl. (35 kr.)	0.35 fl. (35 kr.)

Cene naročnin na kopeli

Cene naročnin so bile določene za obdobje treh tednov, pri čemer so veljale posebne ugodnosti za goste, ki so uporabljali kopeli vsak dan.

Vrsta kopeli	1847 (fl.)	1857 (fl.)	1866 (fl.)	1880 (fl.)
Rimska kopel (z brisačo)	3.30	9.00	9.00	5.50
Rimska kopel (brez brisače)	3.00	8.00	8.00	5.00
Knežja kopel (z brisačo)	3.30	8.00	8.00	5.50
Ločena kopel	5.00	15.00	15.00	10.00
Kopel v kadi	4.00	12.00	12.00	9.00

Dodatni stroški

Stroški osebja in perila

Storitev	1857 (kr.)	1866 (kr.)	1880 (kr.)
Kopališki mojster (na teden)	20 kr.	42 kr.	42 kr.
Pranje, sušenje in likanje perila (na teden)	15 kr.	25 kr.	35 kr.
Dodatna postelja (na dan)	30 kr.	30 kr.	30 kr.
Dodatna otroška postelja (na dan)	20 kr.	20 kr.	20 kr.

Taksa za bivanje

Vrsta takse	1857 (fl.)	1866 (fl.)	1880 (fl.)
Turistična taksa	2.00	2.00	3.50
Glasbena taksa	1.20	2.00	2.50

Spremljevalci gostov in pravila za njihovo bivanje

V zdravilišču so goste pogosto spremljali služabniki, osebni pomočniki ali celo zdravniško osebje, ki je skrbelo za oskrbo bolnikov. Spremljevalci niso imeli enakega statusa kot gostje, saj so za nekatere storitve veljala posebna pravila.

Spremljevalci so plačali nižjo turistično takso kot gostje. Po podatkih Leidesdorfa (1857) in Mayhoferja (1880) je bila turistična taksa za goste 2 fl., za spremljevalce in služabnike pa le 1 fl. Služabniki niso imeli dostopa do glavnih kopališč, temveč so lahko uporabljali le skupna kopališča (Kommunbad), kjer so bile cene nižje – od 4 do 8 kr. na kopel (Bunzel, 1866). Če so gostje želeli, da jim služabniki pomagajo pri kopanju, je moralo biti to predhodno dogovorjeno s kopališkim osebjem. Vendar to služabnikov ni oprostilo plačila kopališke takse (Leidesdorf, 1857). Sobarice (Zimmermädchen) so prejemale plačilo za postrežbo gostov 8 kr. na dan (Sophienschloss: 10 kr.) (Mayhofer, 1880). Hišnik (Hausmeister) je zaračunaval 8 kr. na dan za čiščenje oblačil (Mayhofer, 1880). Prenos prtljage do železniške postaje je bil odvisen od dogovora med gostom in osebjem. Če je gost pripeljal lastnega služabnika, ga to ni oprostilo plačila sobarici ali kopališkemu osebju.